

บทที่ 2

ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับโปรตุเกส

1. ภูมิหลังของประชากรโปรตุเกส

ประมาณปี พ.ศ.1956 โปรตุเกสมีประชากร 252,562 ครอบครัว หรือประมาณ 1,010,244 คน สถิติการตายของชาวโปรตุเกสมีอัตราสูงใกล้เคียงยุคกลาง (Middle Ages) ในปี พ.ศ.2060 พลเมืองโปรตุเกสมีทั้งสิ้น 280,258 ครัวเรือน หรือประมาณ 1,122,112 คน มีการอยู่อาศัยหนาแน่นประมาณ 12 คน ต่อหนึ่งตารางกิโลเมตร พลเมืองเหล่านี้อาศัยอยู่ในเขตตัวเมืองประมาณร้อยละ 15 การหลั่งไหลของประชากรจากชนบทเข้าไปอยู่ในตัวเมืองเป็นปรากฏการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นเช่นเดียวกับการอพยพจากภูเขาสูงสู่ที่ราบ การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตทางสังคม ทำให้หมู่บ้านจำนวนมากขยายตัวกลายเป็นเมืองขึ้นมา¹ ตัวอย่างที่ชัดเจนจะเห็นได้จากกรณีของเมืองลิสบอนอันเป็นเมืองท่าเก่าแก่แห่งหนึ่งของยุโรปที่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว ในปี พ.ศ. 1993 มีประชากรประมาณ 40,000 คน แล้วเพิ่มขึ้นเป็น 100,000 คน ในปี พ.ศ.2094 และ 165,000 คน ในปี พ.ศ.2163 การเดินทางออกนอกประเทศโดยทางทะเลของชาวโปรตุเกสมีประมาณ 3,000 - 4,000 คนต่อปี คนเหล่านี้ถูกแทนที่ด้วยประชากรทาสซึ่งถูกนำเข้าประมาณปีละ 2,000 คน การค้าทาสเริ่มต้นเมื่อประมาณช่วงทศวรรษปี พ.ศ.1980 และในช่วงทศวรรษปี พ.ศ.1990 มีการนำทาสเข้าไปใน โปรตุเกสประมาณปีละ 1,000 คน ชาวโปรตุเกสซึ่งมีฐานะมั่งคั่งมักจะมีทาสไว้ครอบครองเสมอ โปรตุเกสเป็นประเทศที่มีทาสใช้มากกว่าประเทศอื่นในยุโรปโดยเฉพาะในเมืองท่าและศูนย์กลางทางการค้าเช่น อูเปอร์ตู* หรือ อัลการ์วี (Algarve) อาจมีทาสถึงร้อยละ 10 ของสัดส่วนประชากรเมืองแต่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ลิสบอนกลับเป็นเมืองที่มีสัดส่วนของทาสต่อประชากรมากกว่าเมืองอื่นๆ เมื่อประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 20 เกษตรกรรม

¹ Suthachai Yimprasert, "Portuguese Lançados in Asia in the sixteenth and seventeenth centuries" (Ph.D. Thesis, asst. of the University of Bristol, 1998), p.12.

* ปัจจุบันเรียกว่าเมืองปอร์ตู หรือ ปอร์โต (Porto)

เป็นอาชีพสำคัญ เกษตรกรนิยมปลูกธัญพืชในท้องทุ่ง อาทิ ข้าวสาลี ข้าวเดือย ข้าวไร (rye) และธัญพืชอื่นๆ เมื่อการแลกเปลี่ยนค้าขายระหว่างรัฐต่อรัฐในยุโรปมีการขยายตัว โปรตุเกสได้ส่งออกไวน์และน้ำมันมะกอกไปสู่ส่วนต่างๆของยุโรป พื้นที่บางแห่งของ โปรตุเกสจึงถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นไร่่องุ่นและไร่มะกอก การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้ มีผลกำไรอันเกิดจากการส่งออกไวน์และน้ำมันมะกอกนำไปสู่ความต้องการแรงงานที่ ลดน้อยลง รูปแบบของเกษตรกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้เกษตรกรอพยพจากชนบท เข้าสู่ตัวเมืองมากขึ้นพวกเขาจึงกลายเป็นกลุ่มคนที่ถูกนำมาใช้ในการสำรวจดินแดน ต่างๆทางทะเล พื้นที่ส่วนใหญ่ของโปรตุเกสเป็นที่ว่างเปล่าขาดความอุดมสมบูรณ์ พื้นที่ 2 ใน 3 ของโปรตุเกสมีลักษณะเป็นดินปนหินหรือเป็นผาชันเกินกว่าจะทำการเพาะ ปลูกได้และให้ผลผลิตไม่ดี เศรษฐกิจของโปรตุเกสขึ้นอยู่กับระบบการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า สภาพเช่นนี้ทำให้ชาวโปรตุเกสเป็นชาวยุโรปที่ยากจนทั้งในเมืองและหมู่บ้านต่างๆเต็มไปด้วยเหล่าขอทานและคนจรจัด² สภาพสังคมโปรตุเกสเมื่อกลางพุทธ ศตวรรษที่ 21 ประกอบด้วยคน 3 กลุ่ม ได้แก่ ขุนนาง นักบวช และสามัญชน เช่นเดียวกับประเทศต่างๆในยุโรปขณะนั้น กษัตริย์โปรตุเกสและเชื้อพระวงศ์จะมีตำแหน่ง สำคัญๆทางการเมืองและสังคมขณะที่ขุนนางและนักบวชเป็นกลุ่มชนชั้นปัญญาชน คน ชั้นสูงทั้งสองกลุ่มเป็นผู้ที่ได้รับสิทธิพิเศษโดยไม่ต้องเสียภาษีไม่ต้องถูกจับกุมและคุม ขังโดยปราศจากความผิด ในกรณีที่ชนชั้นทั้งสองเป็นเจ้าของที่ดิน พวกเขายังมีอำนาจเหนือ ราษฎรซึ่งอยู่ในที่ดินด้วย ชนชั้นขุนนางมีประมาณ 20,000 คน ชนชั้นขุนนางถูกเรียกว่า ฟิดัลกูซ (Fidalgos) ซึ่งมาจากคำว่า "filho de algo - ลูกชายของพวกผู้คมีฐานะ มีชาติ ตระกูล" ฟิดัลกูซอาจจำแนกออกเป็น 3 พวกใหญ่ คือกลุ่มแรก ฟิดัลกูซตำแหน่งสูง กลุ่ม ที่สองเป็นฟิดัลกูซชั้นกลางหรือชั้นล่างถดถลงมา ทั้งสองกลุ่มเป็นขุนนางโดยกำเนิดที่ได้รับ สิทธิพิเศษ กลุ่มที่สามเป็นฟิดัลกูซซึ่งเป็นนักกฎหมายที่ประสบความสำเร็จหรือเป็น ข้าราชการและพ่อค้ามั่งคั่งที่มีชื่อเสียง กลุ่มชนชั้นขุนนางระดับสูงมีจำนวนไม่ต่ำกว่า 500 คน ส่วนใหญ่มาจากตระกูลใหญ่ๆเพียง 15 ตระกูลหรือ ตระกูลที่มีอำนาจมากที่สุด ได้แก่ตระกูล ดี บรากันซาซ (de Braganças) ดี มินีซีซ (de Menceses) ดี กูคิงญูซ (de

² Suthachai Yimprasert, *ibid*, p.12 -13.

Coutinhos) ดี มีลูซ (de Melos) และเนื่องด้วยโปรตุเกสยังไม่มีการจัดตั้งกองทัพอย่างเป็นทางการ เป็นระเบียบแบบแผนขุนนางจากตระกูลใหญ่ๆ มักจะได้รับการแต่งตั้งให้เข้าทำสงคราม โดยมีญาติพี่น้องผู้ติดตามและคนรับใช้ร่วมทัพไปด้วย ครอบครัวของขุนนางตระกูลใหญ่ๆ จึงมีลักษณะคล้ายกองทหารที่พร้อมออกรบในสงคราม³ นับตั้งแต่ปี พ.ศ.1963 เป็นต้นมาสภาพเงื่อนไขทางสังคมของโปรตุเกสมีการเปลี่ยนแปลงมาตามลำดับ ขณะนั้นราชสำนักโปรตุเกสก็กลายเป็นรัฐรวมศูนย์อำนาจมากขึ้น ภายใต้สถาบันพระมหากษัตริย์ที่แข็งแกร่ง การขยายตัวทางการค้าทำให้เกิดกลุ่มพ่อค้ามากขึ้น และพวกเขาต่างก็มีฐานะร่ำรวย รายได้จากการผูกขาดทางการค้าของพระคลังหลวงช่วยให้กษัตริย์โปรตุเกสทรงมีอำนาจเหนือขุนนางชั้นสูง พระองค์จึงทรงใช้เงื่อนไขดังกล่าวเป็นเครื่องมือในการยกฐานะของขุนนางชั้นกลางขึ้นมาสนับสนุนพระราชอำนาจของพระองค์ พวกเขา มักถูกส่งไปปฏิบัติภารกิจยังอาณานิคมโพ้นทะเล ขุนนางกลุ่มนี้มีส่วนช่วยเหลือกษัตริย์โปรตุเกสในการสถาปนารัฐที่มีการปกครองรูปแบบใหม่ซึ่งขุนนางชั้นสูงจะต้องขึ้นตรงต่อกษัตริย์ ทำให้กษัตริย์โปรตุเกสทรงมีพระราชอำนาจในด้านต่างๆ อาทิ อำนาจในการแต่งตั้งตำแหน่งเจ้าหน้าที่ทางการในอาณานิคมโพ้นทะเล นโยบายในการเผยแพร่ศาสนา นโยบายทางการทหารบก ทหารเรือ และการออกเดินทางสำรวจและก่อตั้งอาณานิคมในดินแดนต่างๆ อย่างเต็มที่⁴

บ็อกเซอร์ อธิบายว่าสำหรับกลุ่มนักบวช (Clergy) นั้นมิได้มาจากชนชั้นเดียวกัน ตำแหน่งนักบวชชั้นสูง อาทิ บิชอป และอาร์คบิชอป อาจมาจากชนชั้นระดับเชื้อพระวงศ์หรือตระกูลขุนนาง จนถึงบาทหลวง (preests) ที่มาจากชนบทไม่รู้หนังสือ ลักษณะเช่นนี้รวมไปถึงนักบวชชั้นภราดา (regular clergy) และนักเรียนเตรียมบวช (secular clergy) ด้วย รัฐต่างๆ ของยุโรปหลังสิ้นยุคยุคกลางนั้นมาตรฐานศีลธรรมทางศาสนาม่อนข้างตกต่ำ มีผลให้บาทหลวงชาวโปรตุเกสส่วนใหญ่ไม่รู้ภาษาละติน ดังปรากฏหลักฐานว่าในปี พ.ศ. 1923 นักเทววิทยาชาวโปรตุเกสถูกยกเลิกใบอนุญาตมิให้สอนศาสนาในยุโรป สถานการณ์ยังคงเป็นอยู่เช่นนี้เพราะยังไม่มีมีการเปลี่ยนแปลงในวงการนักบวชโปรตุเกสก่อนการปฏิรูปทางศาสนาโรมันคาทอลิก (The Catholic

³ Ibid., p.14.

⁴ Ibid., pp. 14 -15.

Reformation) ในตอนปลายพุทธศตวรรษที่21⁵ สำหรับกลุ่มชนชั้นกลางในประเทศโปรตุเกสนั้น เป็นกลุ่มที่มีสถานภาพทางสังคมต่ำกว่าบรรดาข้าราชการ ขุนนาง และนักบวช แต่คนกลุ่มนี้ก็มีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ชนชั้นกลางส่วนใหญ่พำนักอยู่ในตัวเมือง พวกเขาทวีจำนวนและความสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆ เพราะมีความชำนาญทั้งด้านงานราชการ งานด้านการปกครอง ด้านกฎหมาย อาชีพของพวกเขาได้แก่ อาจารย์ในมหาวิทยาลัย แพทย์ เกษกรและประกอบอาชีพอื่นๆในตัวของชนชั้นกลางส่วนใหญ่ ดำรงชีพอยู่ได้ด้วยเงินเดือนจากราชสำนัก⁶ ในโปรตุเกสมีคนอีกกลุ่มหนึ่งจัดเป็นชนชั้นกลางหรือกฏุมพี (bourgeoisie) ประกอบอาชีพเป็นเจ้าของที่ดิน และเป็นพ่อค้าที่เดินการค้าขายต่างเมืองในโปรตุเกส กลุ่มนายทุนเป็นผู้ควบคุมเสียงส่วนใหญ่ทั้งในสภาเทศบาล (the municipal offices) ที่นั่งในสภาคุร์ตีซ (Cortes) และเป็นคนชนชั้นเดียวที่กษัตริย์โปรตุเกสและข้าราชการยอมรับฟังข้อคิดเห็น แต่พวกเขากลับมีส่วนร่วมในกิจการค้าขายทางทะเลน้อยมาก⁷ ชนชั้นล่างในโปรตุเกสคือชาวนาและกรรมกรแรงงาน กล่าวกันว่าในตอนกลางพุทธศตวรรษที่19 ชาวนาและกรรมกรแรงงานถูกจัดให้รวมกันเป็นสมาคม โดยมีช่างเครื่องทองและช่างเครื่องศิบุกอยู่ในกลุ่มผู้ใช้แรงงานชั้นสูง ส่วนคนฆ่าสัตว์และพ่อค้าเนื้อสัตว์เป็นผู้ใช้แรงงานชั้นล่าง กลุ่มอาชีพของพวกเขาได้พัฒนาการไปสู่การร่วมมือกันแต่ละกลุ่ม โดยมีกฏระเบียบบตัวแทนและผู้พิพากษาในเรื่องเกี่ยวกับธุรกิจและงานอาชีพ นอกจากนี้ยังมีผู้นำและนักบุญเป็นของสมาคมเองด้วย สมาคมผู้ใช้แรงงานเหล่านี้เป็นผู้แบกภาระในการเสียภาษีส่วนใหญ่ของโปรตุเกสชนชั้นที่มีอิทธิพลและมีความสำคัญในการค้าขายทางทะเลคือกลุ่มพ่อค้า โดยเฉพาะพ่อค้าแห่งเมืองลิสบอนและอูเปอร์ตูร์⁸ ชนชั้นพ่อค้าไม่จำเป็นต้องเป็นชาวโปรตุเกสเสมอไป พ่อค้าชาวอิตาลีก็ได้รับการยอมรับให้อยู่ในกลุ่มนี้ด้วย พ่อค้าชาวอิตาลีส่วนใหญ่เดินทางมาจากเมืองยันวบางคนมาจากเมืองฟลอเรนซ์ ชาวอิตาลีจากเมืองเวนิสมีจำนวนเพียงเล็กน้อย พ่อค้าอิตาลีจากเมืองฟลอเรนซ์ก็มีส่วนร่วมในวงการธุรกิจของ

⁵⁻⁸ Ibid., p.16-17.

โปรตุเกสด้วยการเป็นพ่อค้าและนายธนาคาร โดยเฉพาะตระกูลบาร์ดี (Bardi) ซึ่งเป็นตระกูลนายธนาคาร ในช่วงเวลานั้นนายธนาคารผู้มีชื่อเสียงชาวเฟลมมิงส์* ชาวฝรั่งเศส และชาวเยอรมันแห่งเมืองเวลเซอร์ (Welser) ฟุกเกอร์ (Fugger) ฮอยซ์ส์เต็ทเตอร์ (Höchstetter) และเมืองอื่นๆ ต่างก็ได้รับสิทธิพิเศษในการทำธุรกิจที่ประเทศโปรตุเกส เช่นกัน บรรดาพ่อค้าต่างชาติเหล่านี้ต่างจัดหาผู้เชี่ยวชาญ เงินทุนและความเชื่อถือทางธุรกิจ ซึ่งชาวโปรตุเกสต้องการเพื่อใช้เป็นโอกาสในการขยายตัวทางการค้า ซึ่งกำลังเปิดกว้างในแอฟริกา บราซิล และเอเชีย ผ่านการสำรวจดินแดนต่างๆทางทะเล

ในสังคมโปรตุเกสชาวยิวและมุสลิมถูกจัดเป็นชนกลุ่มน้อยในตัวเมือง พวกเขาอาศัยอยู่ในพื้นที่เฉพาะแยกออกจากชาวคริสเตียน โดยมีกำแพงขวางกั้นเอาไว้ พวกเขาและมุสลิมต้องเสียภาษีอัตราสูงกว่าชาวคริสเตียน ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 20 หากชาวยิวไม่เป็นพ่อค้าร่ำรวยก็มักประกอบอาชีพต่างๆในตัวเมือง ชาวมุสลิมเคยเป็นชนกลุ่มน้อยที่มีจำนวนพลเมืองมากแต่เมื่อถึงสมัยรีคอนควิสตา (reconquista) กลับเป็นกลุ่มพลเมืองที่มีจำนวนน้อยลงเนื่องจากถูกกลืนเข้าไปในกลุ่มของชาวคริสเตียนและอพยพกลับไปยังมอริออคโค สำหรับลิสบอน อาเลนเตжу (Alentejo) และอัลการ์วี เป็นเมืองที่ยังคงมีชุมชนชาวมุสลิม (Mouraria) อาศัยอยู่ ในปี พ.ศ.1935 เกิดเหตุการณ์ขับไล่ชาวยิวออกจากสเปน** เป็นเหตุให้มีชาวยิวเชื้อสายสเปน ถูกผลักดันเข้าไปในประเทศโปรตุเกส แต่อีก 4 ปีต่อมา กษัตริย์มานูเอลก็ทรงใช้นโยบายขับไล่พวกเขาออกไปเช่นกัน ชาวยิวส่วนใหญ่ยินยอมเปลี่ยนไปรับนับถือศาสนาโรมันคาทอลิกและกลายเป็นชาวคริสเตียนใหม่ (cristãos - novos) กษัตริย์มานูเอลทรงขยายเวลาให้พวกคริสเตียนใหม่เรียนรู้ความเชื่อทางศาสนาโรมันคาทอลิกออกไปเป็นเวลาอีก 20 ปี ทั้งนี้เพราะชาวยิวเป็นกลุ่มที่มีบทบาทโดดเด่น ทางด้านธุรกิจ การค้า และการเงิน ของโปรตุเกส พลเมืองกลุ่มสุดท้ายเป็นชาวนา ซึ่งจำแนกออกได้หลายพวก พวกเขาไม่มีที่ดินยังชีพด้วยการขายแรงงานตามฤดูกาลและรับจ้างทั่วไปในตัวเมือง ชาวนาส่วนใหญ่

* ชาวเบลเยียมที่ไม่พูดภาษาฝรั่งเศส

⁹ Suthachai Yimprasert, op.cit., p.18.

** คร. สุราชัย ยัมประเสริฐ อธิบายว่าขณะนั้นสเปนถูกเรียกว่าคาสติล ส่วนคำว่า "สเปน" หมายถึง ดินแดนไอบีเรียนทั้งประเทศโปรตุเกสและสเปน

ทำการเกษตรในที่ดินของเจ้าที่ดิน อาทิ ที่ดินของขุนนาง ศาสนจักร และที่ดินทรัพย์สินส่วนพระองค์ ชาวนาต้องอุทิศแรงงานของตนทดแทนเป็นค่าเช่าที่ดินให้แก่ราชสำนักหรือเจ้าที่ดินเป็นจำนวนถึงสามวันต่อหนึ่งสัปดาห์ นอกจากนี้ยังมีกฎหมายเกณฑ์ชาวนาและช่างฝีมือวัยฉกรรจ์เข้าไปปฏิบัติหน้าที่ในกองทัพเมื่อประเทศถูกรุกรานด้วย ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 20 การตกต่ำของผลผลิตธัญญาหารและสภาวะข้าวยากหมากแพงเกิดขึ้นบ่อยครั้ง เมื่อเกิดความอดอยากและเกิดโรคระบาดทำให้ชาวชนบทอพยพเข้าไปอยู่ในเมืองต่างๆ ทำให้เป็นคนจรจัดและขอทานในเมือง เงื่อนไปดังกล่าวนี้ทำให้พวกเขาออกเดินทางไปยังโพ้นทะเลเพื่อแสวงหาชีวิตที่ดีกว่า ดร.สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ ชี้ว่าแรงผลักดันนี้เองที่ทำให้พวกเขากลายเป็นพวกโปรตุเกสอิสระหรือเรียกว่าพวกลันชาดูช (Lan'ados) ในเอเชีย¹⁰ ชุมชนชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา ก็จัดเป็นชุมชนของพวกลันชาดูชหรือชุมชนชาวโปรตุเกสอิสระชุมชนหนึ่งด้วย

2. ความเป็นมาของชุมชนโปรตุเกสอิสระในเอเชีย

ดร.สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ อธิบายว่าชุมชนโปรตุเกสอิสระในเอเชียถูกเรียกว่าพวกลันชาดูชหมายถึงคนถูกเนรเทศที่ได้รับการตัดสินตามกฎหมายอย่างยุติธรรม เดิมทีลันชาดูชหมายถึงชาวโปรตุเกสที่เดินทางไปยังแอฟริกาซึ่งมีจุดมุ่งหมายในการเดินทางไปอาศัยอยู่ตามชายฝั่งทะเลทางตะวันตก หรือบุกบันเข้าไปในภาคพื้นทวีป เพื่อสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับดินแดนให้แก่ทางการโปรตุเกส เมื่อโปรตุเกสประสบความสำเร็จในการเดินเรือผ่านแหลม เบชาดูร์ (Bejador) ในปี พ.ศ.1977 เจ้าชายเอนริก* ทรงมีพระราชประสงค์จะทราบข้อมูลเกี่ยวกับ ความเป็นไปได้ในการค้าขายที่แหลมเบชาดูร์รวมทั้งข้อมูลเกี่ยวกับอำนาจของผู้ปกครองชาวมุสลิมในพื้นที่ และสิ่งสำคัญก็คือ เส้นทางไปยังดินแดนของ กษัตริย์เพรสเตอร์ จอห์น** ในปี พ.ศ.1987 พระองค์ได้ส่งกองเรือซึ่งนำโดย อังตาว กงซัลวีส (Ant'õ Con'alves) เดินทางไปสำรวจดินแดน ริอู ดี โอรู (Rio de Ouro)*** ในมอริตานิยา (Mauritania) อังตาว กงซัลวีสได้จับกุมชาวมุสลิมพื้น

¹ Ibid., pp.18-19.

* คือเจ้าชายเฮนรี นาวิกราช (Dom Henry the Navigator)

** ชาวยุโรปเมื่อพุทธศตวรรษที่ 20-21 เชื่อว่าเพรสเตอร์จอห์นเป็นกษัตริย์ชาวยุโรปจากตะวันออกที่จะยกพลไปช่วยชาวคาทอลิกทำสงครามกับชาวมุสลิมในสงครามครูเสด

*** ปัจจุบันคือประเทศมอริตานิยา ส่วน ริอู ดี โอรู หมายถึงแม่น้ำทองคำ

เมืองคนหนึ่งมาสอบส่วนเพื่อหาข้อมูลแต่ก็ได้ข้อมูลไม่เพียงพอแก่พระราชประสงค์ของพระองค์ กัปตันกงซัลวิชจึงส่งลูกเรือคนหนึ่งขึ้นฝั่งไปอยู่ตามชายฝั่งของดินแดน ริอู ดี โอรู เพื่อปฏิบัติการกึ่งในการเก็บรวบรวมข้อมูลสำคัญด้านภูมิศาสตร์กายภาพ เส้นทางการค้า โครงสร้างทางการปกครอง ขนบประเพณีและศาสนา ของดินแดนริอู ดี โอรู คนที่ถูกส่งไปอยู่ในดินแดนริอู ดี โอรู ผู้นั้นถูกเรียกว่าพวกแลนซาโด (Lançado)¹¹

การสำรวจดินแดน โพนทะเล ได้ดำเนินต่อไปอย่างต่อเนื่องแต่เมื่อการสำรวจด้วยเรือกำปั่นมิได้ให้ข้อมูลอย่างถูกต้องเพียงพอแลนซาโดจึงถูกส่งขึ้นฝั่งไปเก็บรวบรวมข้อมูลมากยิ่งขึ้น เมื่อการสำรวจและการค้นพบดินแดนทางใต้ของโปรตุเกสมีขอบเขตใหญ่โตมากขึ้น บรรดาแลนซาโดจึงถูกส่งออกไปปฏิบัติหน้าที่ในดินแดนต่างๆ แม้แต่ในรัชสมัยของกษัตริย์ มานูเอล , ดามิเอา ดี กออีซ (Damião de Góis) ระบุว่าในปี พ.ศ.2063 กษัตริย์ มานูเอล ได้ส่งมานูเอล ปาชีกู (Manuel Pacheco) และบัลตาซาร์ ดี กาสโตร (Baltazar de Castro) ออกไปปฏิบัติหน้าที่โดยมีพระราชโองการให้ไปสำรวจภาคพื้นทวีปตั้งแต่คองโก (Congo) ไปถึงแหลมกู๊ดโฮป (Cape of Good Hope) พวกเขาต้องสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับการผลิตทองคำ เงิน และโลหะอื่นๆ ของดินแดนข้างต้น

แลนซาโดกลุ่มแรกส่วนใหญ่เป็นชาวโปรตุเกสซึ่งเดินทางไปยังดินแดนต่างๆและพำนักอยู่ท่ามกลางคนพื้นเมือง นับตั้งแต่ปีพ.ศ.1993เรื่อยมาปรากฏว่ามีพวกแลนซาโดชาวโปรตุเกสเดินทางไปยังชายฝั่งแอฟริกาเพิ่มขึ้น เนื่องจากราชสำนักโปรตุเกสได้เปิดการค้าขายทองคำและทาสกับชาวพื้นเมืองของดินแดนชายฝั่งแอฟริกาตะวันตกทำให้ความหมายของคำว่าโปรตุเกสอิสระถูกใช้กับชาวโปรตุเกสทุกกลุ่มซึ่งเดินทางไปอยู่ในแอฟริกาตะวันตก ทั้งพวกที่มีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจนและพวกที่มีจุดมุ่งหมายต่าง ๆ นานา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในดินแดน ริอู คา กิเน แห่งแหลม วีร์ดี (Rios da Guiné de Cabo Verde) ต่อมาได้มีบรรดาอาชญากรต้องคำตัดสินเนรเทศ (degredados) ถูกเรือกำปั่นโปรตุเกสนำมาปล่อยให้เข้าไปอยู่ร่วมกับพวกโปรตุเกสอิสระ พวกเขาจึงกลายเป็นพ่อค้าทั่วไปและพ่อค้าคนกลางที่เชื่อมโยงระหว่างชาวโปรตุเกสกับคนพื้นเมือง ราย

¹¹ Ibid., p.20. Lançado เอกพจน์ Lançados พหูพจน์

คือแหลม เคป เวิร์ด ในภาษาอังกฤษ (cabo verde = cape verde), ปัจจุบันคือประเทศกินี และเคปเวิร์ด

งานระบุว่ามิชชันนารีขนาดเล็กแต่มีอำนาจของชาวโปรตุเกสแห่งหนึ่งที่เมืองกาซิวิ (Cacheu) บนฝั่งแม่น้ำซา คูมิงกู (São Domingo)¹² พวกโปรตุเกสอิสระแห่งกิเนียบนเป็นชุมชนที่มีได้อยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์โปรตุเกส นอกจากนี้พวกเขายังถูกทางการโปรตุเกสเรียกว่า "พวกคนทรยศ (arrcengados/ renegade) " ด้วย คนทรยศเหล่านี้มักเดินเรือขึ้นล่องในแม่น้ำลำธารทั้งหลายเข้าไปในพื้นที่ประยะทางไกลๆ บางคนก็ตั้งถิ่นฐานอยู่ในหมู่บ้านของพวกคนผิวดำอันเป็นแหล่งที่พวกเขาและพวกมุลัตตู (Mollato) ซึ่งเป็นลูกหลานโปรตุเกสเลือดผสมผิวดำ ดำรงชีพอยู่สืบมาด้วยการเป็นพ่อค้าคนกลางในการค้าทองคำ งาช้าง และทาส ระหว่างคนผิวดำกับคนผิวขาว พวกโปรตุเกสอิสระและเชื้อสายลูกหลานบางคนได้กลายเป็นชาวพื้นเมืองไปอย่างเต็มตัวด้วยการทิ้งเครื่องแต่งกายแบบยุโรปแล้วสักกรัวยอมรับร่างกายของตนแทนรวมทั้งทั้งคริสต์ศาสนาและพูดภาษาพื้นเมืองด้วยหรือแม้แต่เข้าร่วมในพิธีปลูกเสกเครื่องรางของขลังและพิธีเฉลิมฉลองตามความเชื่อของชาวพื้นเมือง ปัจจัยข้างต้นจึงเป็นสาเหตุที่ทำให้ทางการโปรตุเกสเรียกพวกเขาว่าคนทรยศ การเข้ามาของพวกเขาก็ทำให้ภาษาโปรตุเกสกลายเป็นภาษาแบบลิงกัวฟรังกา* ในภูมิภาคแถบชายฝั่งทะเลของกิเนียบนมานานหลายร้อยปี¹³ ระยะเวลาแรกๆ ทางกรโปรตุเกสมิได้ยอมรับฐานะพวกมันชาคูช ด้วยเหตุผลสองประการคือประการแรกในฐานะที่เป็นคนทรยศอย่างแท้จริง พวกเขาอาจเปิดเผยความลับเกี่ยวกับการค้าทองคำและทาสให้แก่ศัตรูสำคัญคือชาวคัสติเลียน (Castilians)** อาทิ ในกรณีของจูอาว ดิอัส (João Dias) ผู้ซึ่งเคยเป็นคนนำร่องชาวโปรตุเกส แต่เขาก็ได้หนีราชการออกไปตั้งหลักแหล่งในอันดาลูเซีย (Andalusia) เมื่อปี พ.ศ.2019 ด้วยเหตุผลที่ไม่มีใครทราบ หลังจากนั้นเขาก็ได้กลายเป็นโจรสลัด มันชาคูชอีกคนหนึ่งชื่อ โลรินชู อาร์ตีรู (Lourenço Artero) คนนำร่องแห่งเมืองลากูช (Lagos) ซึ่งได้ละทิ้งหน้าที่จากทางการ

¹² Suthachai Yimprasert, op.cit., pp.20-21.

* คือภาษากลางที่ใช้ติดต่อสื่อสารกับคนพื้นเมืองทั่วไป ทำให้ศัพท์บางคำอาจมีสำเนียงเคลื่อนไปจากเดิมจนแทบจะตรวจสอบร่องรอยของต้นกำเนิดไม่ได้ นอกจากนี้ศัพท์บางคำก็มีภาษาพื้นเมืองเข้ามาปะปนด้วย

¹³ Suthachai Yimprasert, op.cit., p.22.

** หมายถึงชาวสเปน

โปรตุเกสไปตั้งหลักแหล่งอยู่ในหมู่เกาะคานารี (The Canary Island) ของสเปนซึ่ง ณ ที่นั้นเขาอาจได้รับชื่อแบบชาวคัสติลเลียนว่า "อาลองโซ เดอ มอราเลส (Alonso de Morales)" ชายผู้นี้มีบทบาทในการนำกองเรือของชาวสเปนเข้าโจมตีชายฝั่งกินีเมื่อปี พ.ศ.2037 เหตุผลอื่นๆที่ทำให้ทางการโปรตุเกสไม่ยอมรับพวกกันชาดูซ ก็คือ พวกเขา มักหลบเลี่ยงการเสียดายซึ่งกษัตริย์โปรตุเกสทรงบังคับใช้ในการค้าขายกับดินแดนโพ้นทะเล บางทีอาจจะเนื่องด้วยเหตุผลข้างต้นนี้เองจึงทำให้กษัตริย์ ดอง มานูเอล ทรงมีบัญญัติกฎหมายฉบับหนึ่งขึ้นมาเมื่อวันที่ 15 มีนาคม พ.ศ.2051 ให้ลงโทษประหารชีวิตพวกคนทรยศ และคนโทษหรืออาชญากรชาวโปรตุเกส แต่ได้ระบุเพิ่มเติมไว้ว่าพวกเขา จะได้รับการพระราชทานอภัยโทษ ถ้าหากเดินทางกลับประเทศโดยทันที นอกจากนี้ กษัตริย์มานูเอล ยังได้ส่งเรือสำเภาไปยังแถบชายฝั่งแอฟริกาตะวันตก เพื่อบรรเทาชาวคริสเตียนที่หลบกลับโปรตุเกส¹⁴

การที่ราชสำนักโปรตุเกสต้องอาศัยพวกชาวโปรตุเกสที่มีพื้นฐานมาจากชนชั้นล่างในการสำรวจดินแดนโพ้นทะเลอย่างต่อเนื่อง ทำให้พวกชาวโปรตุเกสอิสระที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเอเชียเหล่านี้มาจากคนหลายกลุ่ม อาทิ นักเผชิญโชค คนคดโกง คนถูกเนรเทศ หรือแม้แต่คนพื้นเมืองซึ่งถูกจับกุมและถูกนำตัวกลับไปยังโปรตุเกสเพื่อเรียนรู้ภาษาโปรตุเกส จากนั้นก็เข้ารับการเปลี่ยนศาสนา และถูกส่งกลับไปยังดินแดนของตนเพื่อทำหน้าที่สำรวจดินแดนภาคพื้นทวีปอย่างเต็มความสามารถ พวกโปรตุเกสอิสระส่วนใหญ่เป็นกลุ่มอาชญากรที่ถูกเนรเทศ พวกเขาได้รับการลงโทษอุกฉกรรจ์จากอาชญากรรมที่ก่อขึ้น บางคนก็ถูกตัดสินประหารชีวิตและบางคนก็ได้รับโอกาสให้สามารถมีชีวิตอยู่ต่อไปโดยต้องทำงานสำคัญแต่เต็มไปด้วยอันตรายเป็นการทดแทนราชสำนักโปรตุเกสมักส่งพวกอาชญากรออกไปกับกองเรือสำรวจดินแดนเสมอ ด้วยเหตุนี้เมืองใดก็ตามที่เป็นดินแดนซึ่งไม่มีใครรู้จักถูกค้นพบหรือเมื่อกองเรือโปรตุเกสเดินทางไปถึง ผู้บังคับการกองเรือจะส่งพวกอาชญากรขึ้นฝั่งเป็นคนกลุ่มแรก เพื่อเป็นการหยั่งท่าทีของชาวพื้นเมือง สำหรับการเดินทางสำรวจดินแดนครั้งแรกของ วาซกู ดากามา (Vasco da Gama) ในปี พ.ศ.2030 เขาได้นำเอาพวกคนโทษและอาชญากรจำนวน 10 คน ซึ่งเป็นคนจรจัดและถูกตัดสินประหารชีวิตติดเรือไปด้วย เมื่อเขาเดินทางไปถึง

¹⁴ Suthachai Yimprasert , op.cit., pp.22-23.

กาลิกัต (Galicut) บุคคลแรกที่ถูส่งขึ้นฝั่งไปสำรวจพื้นที่คืออาชญากรชื่อ จูอาว นูนิซ (João Nunes)¹⁵

ในระยะแรกดินแดนโพ้นทะเลถูกมองว่าเป็นสถานที่ที่เหมาะสมสำหรับบุคคลไม่พึงปรารถนาของเมืองใหญ่ๆในโปรตุเกส จึงทำให้บรรดานักโทษ อาชญากร และชาวยิว ไม่มีใครคบหาสมาคม ถูกเนรเทศไปยังดินแดนเหล่านั้นกลายเป็นพวกโปรตุเกสอิสระไปด้วย ในตอนกลางพุทธศตวรรษที่21 พวกคนโทษและอาชญากรถูกพบเห็นตั้งแต่ในบราซิล มอริออคโค ตลอดจนถึงหมู่เกาะมาลุกู (Maluku -หรือ โมลุกกะ) สถานที่เช่นมาซาเกา (Mazagão) ในมอริออคโคนั้นใกล้พอที่จะทำให้พวกเขาใฝ่ฝันจะเดินทางกลับโปรตุเกสได้ อังโกลา (Angola) คองโก และ มูแซมบิก (Mozambique) เป็นดินแดนที่เต็มไปด้วยโรคร้ายเทียบเท่ากับการถูกส่งไปตาย บราซิล และอินเดียนั้น อยู่ไกลเกินกว่าความหวังที่จะได้เดินทางกลับโปรตุเกส ในปี พ.ศ.2035 กษัตริย์โปรตุเกสได้ประกาศพระราชโองการให้คนกลุ่มน้อยชาวยิวจากเมืองคัสติล ทั้งเด็กหนุ่มและเด็กสาวซึ่งเดินทางเข้าไปยังประเทศโปรตุเกสและยังอยู่ในโปรตุเกสภายหลังช่วงเวลาที่ได้กำหนดให้เดินทางออกไปต้องถูกส่งไปอยู่ที่เมืองเซา ตูเม (São Tomé) ในแอฟริกา อย่างไรก็ตามพวกอาชญากรทั้งหลายมักเป็นชายฉกรรจ์ พวกเหล่านี้บางคนก็ถูกใช้ให้ทำงานเป็นแรงงานไร้ฝีมือก่อสร้างป้อมปราการแต่ถ้าหากเป็นช่างฝีมือก็จะกลายเป็นช่างที่ทำงานให้แก่ราชสำนัก ในปี พ.ศ.2049 กษัตริย์มนูเอล ได้ส่งพวกอาชญากรจำนวน 30 คนไปยังคิลวา(Kilwa) เพื่อเป็นแรงงานก่อสร้างป้อมปราการ การขาดแคลนทรัพยากรบุคคลได้ทำให้ราชสำนักโปรตุเกสเล็งเห็นความสำคัญของพวกอาชญากรว่าอาจใช้เป็นเครื่องมือในการตั้งถิ่นฐานและอาณานิคมของโปรตุเกสได้ ซึ่งทางการโปรตุเกสก็ได้บรรลุจุดมุ่งหมายนี้ แม้ว่ามาตรการ นักข่มขืน และผู้ต้องหาคดีวางเพลิงจะไม่ต้องถูกจับกุมคุมขังตามโทษที่เขาสมควรจะได้รับเมื่อกองเรือโปรตุเกสเดินทางมาถึงเอเชียได้มีพวกลันซาอูซเดินทางมาด้วย ความมุ่งหมายในการก่อตั้งและดำรงจักรวรรดิของโปรตุเกสนี้เองทำให้ต้องนำชายฉกรรจ์จำนวนมากจากประเทศของคนมายังเอเชียผู้ชายทั้งหมดที่ลงเรือจากลิสบอนไปยังอินเดียถูกจัดให้เป็นพวกทหาร (soldados) อย่างไรก็ตามคนที่แต่งงานหลังจากเดินทางไปถึงอินเดียมักจะได้รับอนุญาตให้ลาออกจากราช

¹⁵ Ibid., p.23.

การ ถ้ามีความต้องการเช่นนั้นเพื่อดำเนินชีวิตเป็นพลเรือนที่แต่งงานแล้ว (casados / married householders) ชาวโปรตุเกสบางคนทั้งทหารและพลเรือนที่แต่งงานแล้ว อาจต้องเดินทางออกจากอาณานิคมของโปรตุเกสไปยังดินแดนแห่งอื่นเพื่อตั้งถิ่นฐานใหม่ ทำให้พวกเขากลายเป็นชาวโปรตุเกสอิสระในเอเชีย คนเหล่านี้ส่วนใหญ่ดำรงชีพด้วยการเป็นพ่อค้า แต่พวกเขาก็อาจเปลี่ยนไปเป็นโจรสลัด หรือ ทหารรับจ้างในกองทัพของกษัตริย์แห่งดินแดนต่างๆ ในเอเชียได้ง่ายๆ พวกโปรตุเกสอิสระในเอเชียก็ประกอบด้วยบรรดาพ่อค้าชาวยุโรป และคนทรยศ ด้วยเช่นกัน

3. การขยายอิทธิพลของโปรตุเกสเข้าควบคุมช่องแคบมะละกา

เมื่อกษัตริย์ ดอง มานูเอลที่ 1 แห่งโปรตุเกสทรงแต่งตั้ง อัลฟองซู ดี อัลบูแควร์กี (Alfonso de Albuquerque) เป็นผู้สำเร็จราชการโปรตุเกสที่อินเดียในปี พ.ศ.2052 อัลบูแควร์กีเป็นผู้ริเริ่มนำนโยบายการยึดครองดินแดนเพื่อสร้างเมืองท่าป้อมปราการควบคุมเส้นทางการค้าในเอเชีย เขาได้เสนอให้ยึดเมืองอาดัม* (Adem) เมืองที่สำคัญในอ่าวเปอร์เซียบนชายฝั่งทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปากทางเข้าทะเลแดงแต่สามารถยึดได้เพียงหมู่เกาะโซโครตาส์ (Socrotas) ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองอาดัมลงไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ โปรตุเกสได้ใช้เมืองท่าในหมู่เกาะแห่งนี้ควบคุมการค้าในทะเลแดง¹⁶ ต่อมาในวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ.2053 โปรตุเกสสามารถยึดเมืองกัว (Goa) บนชายฝั่งตะวันตกของอินเดียและตั้งเมืองกัวเป็นศูนย์กลางทางการค้าในเอเชีย หลังจากนั้นก็เริ่มมองหาสถานที่สำหรับสร้างเมืองท่าป้อมปราการแห่งใหม่ เพื่อใช้เป็นที่มั่นในการค้าขายกับเอเชียตะวันออกเฉียง

มะละกา ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกเฉียงของช่องแคบมะละกา (The Strait of Malacca) โปรตุเกสสนใจมะละกาเพราะเป็นตลาดเครื่องเทศ เป็นศูนย์กลางการค้ารับส่งสินค้าระหว่างจีนกับอินเดีย เป็นที่รวบรวมสินค้าจากตะวันตกและตะวันออก

* ปัจจุบันคือเมืองเอเดน

¹⁶ Luis de Matos , “The First Portuguese Documents on Siam” *Thailand and Portugal 470 Years of Friendship* (Lisbon : Calouste Gulbenkian Foundation, 1962) , p. 27-28

ออก สินค้าที่ขายในมะละกา¹⁷มีดังนี้คือ สินค้าจากอินชูลินเดีย (Insulindia หรือหมู่เกาะอินเดียนตะวันออก ได้แก่ กานพลู (Cloves) ของหมู่เกาะโมลุกกะ จันเทศ (Nutmeg) ไม้จันทน์และการบูร (Sandalwood & Camphor)ของเกาะติมอร์ (Timor) ทองคำและพริกไท ของเกาะสุมาตรา (Sumatra) อาหารและพริกไท ของเกาะชวา (Java) ดีบุกและทองคำของ มลายู (Malaya) สินค้าจากมะละกาไปยังอินชูลินเดียหรือหมู่เกาะอินเดียนตะวันออก ได้แก่ เสื้อผ้าและสินค้า สินค้าจากมะละกาไปยังเมืองแคมเบย์ (Cambay)ซึ่งเป็นเมืองท่าชายฝั่งตะวันตกของแคว้นกุชราต ได้แก่ เครื่องเทศ ไม้ฝาง เครื่องถ้วย สินค้าจากเมืองแคมเบย์ไปยังมะละกา ได้แก่ เสื้อผ้า อาวุธ น้ำหอม ชาด (Vermillion) สินค้าที่ส่งไปยังโคโรมันเดล (Coromandel)ได้แก่ สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆของจีน (Chinese goods) สินค้าจากโคโรมันเดล ได้แก่ ผ้าปูลิคัต (Pulicat cloth) สินค้าจากเบงกอล (Bengal) ได้แก่ ผ้า ยารักษาโรค ฝิ่น (opium) สินค้าจากพม่า ได้แก่ ครั่ง ดีบุก อาหาร สินค้าจากกรุงศรีอยุธยา (Siam)ได้แก่ อาหาร สินค้าจากมะละกาไปกรุงศรีอยุธยาได้แก่ เสื้อผ้า สินค้าต่างๆของจีน (China) ผ้าไหม (Silk) ไหมยก(Brocade) ผ้าย่น(Satin) เครื่องประดับ (Ornaments) สินค้าที่ส่งไปจีน ได้แก่ ผ้าฝ้าย (Cotton) ชาด (Vermillion) กำยาน (Incense)

บราช ดี อัลบูแกร์กี (Braz de Albuquerque)บุตรชายของ อัลฟอง ซู ดี อัลบูแกร์กี บันทึกไว้ว่า มะละกาเป็นเมืองท่าปลอดศรัทธาไม่มีศุลกากร¹⁸ ชาวมะละกาเรียกพ่อค้าตามชื่อฤดู กล่าวคือในฤดูมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ เมื่อสำเภาจากอินเดียเข้ามาก็เรียกพ่อค้าอินเดียและอาหารับว่าพวกตะวันตกในฤดูมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ พ่อค้าจากตะวันออกเดินเรือเข้ามา ได้แก่ พวกชวาและจีน ชาวมะละกาเรียกจีนว่าพวกตะวันออก พ่อค้าทั้งสองพวกมาค้าขายที่มะละกากันคนละฤดูกาล พวกตะวันตกมาพบสินค้าตะวันออกก็ซื้อกลับไปถ่ายสินค้าจากตะวันตกเอาไว้ เมื่อพวกตะวันออกเดินทางมาถึงก็ซื้อสินค้าจากตะวันตกไปถ่ายสินค้าจากตะวันออกไว้ที่มะละกาหมุนเวียนกันไปทุกปี มะละกาจึง

¹⁷ M.J. Pintado , *A Stroll Through Ancient Malacca* (Johor Baru : Gan Seng Printing , 1978) , P. 4

¹⁸ ม.ล. มานิจ ชุมสาย, *หลักฐานประวัติศาสตร์ไทยในต่างประเทศ* (กรุงเทพฯ : เลลิมนิจ , 2516) , หน้า 33-3.

เป็นศูนย์กลางการค้าที่เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ทุกๆปีจะมีเรือสินค้าจากแหลมคาบานา กาลิกัต อาเค็ม เม็กกะ เซระ โคโรมันเดล เบงกอล จีน ซวา และพะโค(หงสาวดี)¹⁹ ความสำคัญของมะละกาทำให้กษัตริย์มานูเอลที่1 แห่งโปรตุเกสทรงแต่งตั้งลูปีช ดี ซีไกวรา (Lopes de Sequeira) คุมกองเรือโปรตุเกสจำนวน 4 ลำออกไปบุกเบิกเกาะลังกา (Ceylon) และ เกาะมาดากัสการ์ (Madagascar) เมื่อ พ.ศ.2052 และให้เดินทางไปติดต่อค้าขายกับมะละกาในเวลาเดียวกัน เมื่อซีไกวราเดินทางไปถึงปรากฏว่าได้รับการต้อนรับจากเจ้าเมืองมะละกาเป็นอย่างดี²⁰ ครั้นพ่อค้าโปรตุเกสขึ้นไปค้าขายในเมือง ได้เกิดเหตุบาดหมางกับพ่อค้ามุสลิม เป็นชนวนของการรบกันระหว่างซีไกวรา กับเจ้าเมืองมะละกา การรบครั้งนี้ชาวโปรตุเกสถูกฆ่าและถูกจับเป็นเชลยยี่สิบคนเศษ ซีไกวราจึงสั่งให้เผาเรือทิ้งเสีย 2 ลำ แล้วแล่นเรือกลับเมืองโคชิน

เมื่อกษัตริย์ ดอง มานูเอลที่1 ทรงทราบเรื่องจึงทรงให้อัลบูเกร์กีคุมกองเรือโปรตุเกสจำนวน 19 ลำ ทหารชาวโปรตุเกสจำนวน 800 คน ทหารชาวอินเดีย 600 คน²¹ เดินทางไปมะละกา ระหว่างทางเมื่อพบเรือสินค้าของชาวมุสลิมก็ได้โจมตีทุกครั้ง เมื่อไปถึงในปี พ.ศ.2054 อัลบูเกร์กี ยื่นเงื่อนไขแก่สุลต่านมะหะหมัดแห่งเมืองมะละกา ให้ปล่อยเชลยโปรตุเกสแต่สุลต่านไม่ปฏิบัติตาม อัลบูเกร์กีจึงสั่งให้ระดมยิงบ้านเรือนของชาวมะละกาและเรือพ่อค้าชาวอาหรับเป็นเหตุให้สุลต่านยินยอมปล่อยเชลย²² อัลบูเกร์กีพอใจที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของมะละกาเป็นอย่างยิ่งประกอบกับอคติเชลยของมะละกาแจ้งให้ทราบถึงความสำคัญเชิงการค้าของมะละกา อัลบูเกร์กีจึงสั่งให้โจมตีมะละกาเป็นครั้งที่สอง ช่วงสองวันแรกของการต่อสู้อย่างรุนแรง อัลบูเกร์กีต้องถอนสมอเรือออกจากหน้าเมืองมะละกา แต่ในวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ.2054 ก็ตีมะละกาสำเร็จ

¹⁹ ขุนวิจิตรมาตรา . ประวัติการค้าไทย (กรุงเทพฯ : บำรุงสาส์น, 2516) , หน้า 162.

²⁰ รอง ศยมานนท์ และคณะ, "ประวัติศาสตร์อยุธยา," แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 5 (มกราคม 2514) : 22.

²¹ M.C. ff. Shepard, Historic Malaya (Singapore : Eastern University Press, 1959), p.11-12.

²² สมคิด ศรีสิงห์ . ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์เล่ม ๒ (พินิจโลก : มศว, 2519) , หน้า 240.

สุลต่านมะหะหมัด (Sultan Mahmad) และเชื้อพระวงศ์ ต้องหนีไปตั้งเมืองใหม่ที่เกาะ บินตันหรือเบนตัน (Bintan/Bentan) ซึ่งอยู่ในหมู่เกาะรีอ²³ (Riau Archipelago) ทาง ใต้ของคาบสมุทรมลายา (เหนือเกาะสิงคโปร์)

เมื่อยึดครองมะละกาแล้วอัลบูแกร์ก็ได้สร้างป้อมขึ้นและแต่งตั้ง รุย ดี บริตุ (Ruy de Brito) อดีตเซลยของมะละกาเป็นกัปตันแห่งมะละกา (Capitão de Malacca) จากนั้นก็เดินทางกลับอินเดีย²⁴ ขณะที่ปิดอ่าวมะละกา อัลบูแกร์ก็ มิได้โจมตีเรือสินค้า ของจีน จำนวน 5 ลำ ซึ่งถูกสุลต่านเจ้าเมืองมะละกายึดไว้²⁵ พ้อคำจีนในเรือดังกล่าวแจ้ง ให้เขาทราบว่า มะละกาเคยเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา ประกอบกับข้อมูลที่อัลบูแกร์ก็ ได้รับจากบันทึก เมื่อ พ.ศ.2052 เกี่ยวกับการค้าและสภาพทั่วไปของมาดากัสการ์ ลังกา มะละกา กรุงศรีอยุธยาและหมู่เกาะต่าง ๆ ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งซีโกวรา เป็นผู้สำรวจและรวบรวมตามพระบรมราชโองการของกษัตริย์มานูเอที่ 1²⁶ และข้อมูล ในจดหมายของลูกเรือคนหนึ่งของ ซีโกวราซึ่งถูกจับเป็นนักโทษที่มะละกา ลงวันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2053 ทำให้อัลบูแกร์ก็ทราบว่า มะละกากำลังทำสงครามกับกรุงศรี อยุธยา²⁷ ทำให้เขาตัดสินใจส่งทูตเดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ.2054

4. โลกทัศน์ของนักเดินเรือชาวโปรตุเกสที่มีต่อกรุงศรีอยุธยา

ก่อนการส่งทูตคนแรกเข้ามายังกรุงศรีอยุธยามีหลักฐานยืนยันว่าโปรตุ เกสเคยได้ยินชื่อเสียงของกรุงศรีอยุธยามาแล้ว กล่าวคือ เมื่อวาซกู ดา กามา ค้นพบเส้น ทางการเดินเรือไปสู่อินเดียในปี พ.ศ.2041 ผลงานการสำรวจของเขาได้ถูกบันทึกลงใน หนังสือชื่อ “Roteiro” หรือ “A Rotier of The Sea” เขียนโดย อัลวารู เวลญู (Alvaro Velho) หนังสือเล่มนี้ไม่เพียงแต่จะกล่าวถึงเรื่องราวที่เขาเดินทางไปถึงเท่านั้น

²³ M.C. ff. Shepard, op.cit. , pp. 12 ,21.

²⁴ Ibid , p. 13.

²⁵ รอง ศยามานนท์ และคณะ , เรื่องเดิม , หน้า 23.

²⁶ Joaquim de Campos , Early Portuguese Accounts of Thailand (Portugal : Camara Municipal de Lisboa , 1983), p. 11.

²⁷ Ibid ., p. 11.

ยังมีเรื่องราวของดินแดนอื่นๆ นอกเหนือไปจากกาลิกต์ด้วย²⁸ ชาวมุสลิมเรียกกรุงศรีอยุธยาหรือสยามว่า “ซานอสซ์-Xamauz” หรือ “Shahr-I-nav” วาซกู ดา กามา ได้รับการบอกเล่าว่ากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาในขณะนั้น คือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 พระองค์ทรงมีทหารอยู่ในอำนาจถึง 20,000 คน มีม้าศึก จำนวน 4,000 ตัว ช้างศึกจำนวน 400 เชือก สินค้าของสยามมีเพียงกำยาน (benzoin) และไม้กฤษณาเท่านั้น ผู้ส่งออกการบอกเล่าคลาดเคลื่อนไปว่ากษัตริย์แห่งสยามเป็นชาวคริสเตียน และอาณาจักรสยามก็เป็นอาณาจักรคริสเตียน ตะนาวศรีก็เป็นอาณาจักรคริสเตียน กษัตริย์ตะนาวศรีมีทหาร 1,000 คน มีช้างศึกจำนวน 500 เชือก²⁹

หลักฐานของโปรตุเกสอีกชิ้นหนึ่งซึ่งกล่าวถึงกรุงศรีอยุธยาก่อนที่โปรตุเกสจะส่งทูตมาติดต่อกับไทยเป็นครั้งแรกคือจดหมายของรุย ดี อเรอาซู (Ruy de Araujo) ถึงอัลฟองซู ดี อัลบูแควร์กี รุยดี เป็นลูกเรือของ ดิอูกู ลูปีช ดี ซีไกวรา (Diogo Lopes de Sequeira) ซึ่งถูกจับเป็นนักโทษที่มะละกาพร้อม ๆ กับ ดูอาร์ตี แฟร์นันดีซ (Duarte Fernandes) ตั้งแต่ พ.ศ.2052 จดหมายดังกล่าวเขียนที่มะละกาลงวันที่ 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2053 โดยมีข้อความกล่าวถึงสถานภาพทางการเมืองของกรุงศรีอยุธยากับมะละกาและสถานะทางเศรษฐกิจของดินแดนทั้งสองว่า

... พระเจ้าแผ่นดินมะละกาไม่ได้รับการสนับสนุนจากแผ่นดินใหญ่ เพื่อนเพียงองค์เดียวของพระองค์คือพระเจ้าแผ่นดินแห่งเปา* (The King of Poa) พระธิดาองค์หนึ่งของพระเจ้าแผ่นดินแห่งเปากำลังจะอภิเษกสมรสกับ โอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าแผ่นดินแห่งสยาม ซึ่งทรงครอบครองแผ่นดินและเมืองท่าต่างๆ หลายแห่ง ทรงปกครองราษฎรจำนวนมาก ซึ่งกล่าวกันว่าอยู่กันอย่างสงบสุข พระเจ้าแผ่นดินแห่งสยามพระองค์นี้มีได้เป็นชาวมุสลิม ระยะทางจากที่นี่ถึงดินแดนของพระองค์ประมาณ 80 ลีกส์ (ประมาณ 384 กิโลเมตร) ระหว่างราชอาณาจักรของพระองค์และ

²⁸ Ibid ., p. 10.

²⁹ Ibid ., p. 10.

* อาณาจักรเปา คือรัฐปะหัง

เมืองมะละกา มีดินแดนของพระเจ้าแผ่นดินแห่งเปาคันอยู่ พระเจ้าแผ่นดินแห่งเปาทรงทำสงครามกับพระเจ้าแผ่นดินแห่งอารู (The King of Aru) ซึ่งเป็นชาวมัวร์และดินแดนของพระองค์อยู่ในเกาะสุมาตรา พระเจ้าแผ่นดินแห่งอารูทรงเป็นที่น่าเกรงขามอย่างยิ่ง เนื่องจากพระองค์ทรงปกครองอย่างกตัญญู เราเพิ่งทราบว่าพระเจ้าแผ่นดินแห่งมะละกาทรงมีกรณีพิพาทกับพระเจ้าแผ่นดินแห่งชวา ซึ่งคาดว่าจะมาที่นี้ในเจ็ดหรือแปดเดือนข้างหน้า พร้อมด้วยเรือมากมายเพื่อยึดเมืองท่าแห่งนี้ อย่างไรก็ตามข้าพเจ้ามีความเห็นว่าจะไม่มีข้อยุติใด ๆ ...เนื่องจากประเทศต่างๆเหล่านี้ ล้วนแต่อ่อนแอมาก เมืองมะละกาก็แห้งแล้งไม่สามารถปลูกพืชได้ พืชผลส่วนใหญ่มาจากชวา เบลกอล พะโค และซินด์* (Sinde) พวกเขาจึงได้รับพืชผลจำนวนมาก จากสยามด้วย³⁰

งานเขียนของ อัลวารู เวลญู ซึ่งบันทึกผลงานการสำรวจของ วาซกู ดากามา เมื่อปี พ.ศ.2041 เป็นหลักฐานชิ้นแรกที่ทำให้ชาวโปรตุเกสรู้จักกรุงศรีอยุธยา หลักฐานชิ้นที่สองเป็นบันทึกของซีโกวราเมื่อปี พ.ศ.2052³¹ และจดหมายของ รุย ดี อเรอาซู เป็นหลักฐานชิ้นที่สามที่แสดงว่า ก่อนที่จะส่งทูตเข้ามายังกรุงศรีอยุธยานั้น โปรตุเกสเคยรู้จักกรุงศรีอยุธยามาก่อนแล้ว แต่ที่รู้จักแบบผิวเผินโดยเข้าใจผิดว่า สยามและตะนาวศรีเป็นอาณาจักรของชาวคริสเตียน นอกจากอัลบูเกร์ก็จะทราบจากพ่อค้าจีนว่ามะละกาเคยเป็นประเทศราชของกรุงศรีอยุธยามาก่อนแล้ว³² รุย ดี อเรอาซู ยังเป็นผู้เขียนจดหมายลงวันที่ 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2053 แจงให้ทราบว่ามะละกามีสถานะทางสงครามกับกรุงศรี

* คือแคว้นสินธุในประเทศอินเดีย

³⁰ หลุยส์ เดอ มาโตส, "เอกสารสมัยแรกของโปรตุเกสที่เกี่ยวกับประเทศสยาม" 470 ปี แห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส, แปลโดยนันทนา ดันติเวสส, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2528), หน้า. 37

³¹ Joaquim de Campos, op. cit., p. 11

³² รอง ศยามานนท์ และคณะ, เรื่องเดิม, หน้า. 23

อยุธยา³³ ประกอบกับการค้าตามเมืองท่าชายฝั่งทะเลของกรุงศรีอยุธยากับพ่อค้าจีนและอินเดียให้ผลตอบแทนสูงมาก อัลบูแวก์ก็จึงต้องการสถาปนาความสัมพันธ์กับกรุงศรีอยุธยาจึงส่งทูตโปรตุเกสอาศัยสำเภงเงินเดินทางเข้าไปยังกรุงศรีอยุธยาพร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการ³⁴ ทูต โปรตุเกสคนแรกที่เดินทางไปยังกรุงศรีอยุธยา เมื่อปี พ.ศ.2054 คือ คูอาร์ตี แฟร์นันดีซ (Duarte Fernandes)ทูตโปรตุเกสได้อาศัยเรือสำเภงเงินเดินทางไปยังนบที่กรุงศรีอยุธยา ซึ่งอยู่ห่างจากปากแม่น้ำ 8 ไมล์ ส่วนจากล้นนั้น คูอาร์ตี แฟร์นันดีซ ได้ใช้เส้นทางบกข้ามไปยังตะนาวศรี และจากตะนาวศรีเขาได้ลงเรือกลับไปยังมะละกาพร้อมด้วยราชทูตแห่งกรุงศรีอยุธยา เครื่องราชบรรณาการและพระราชสาสน์เพื่อนำไปถวายแด่กษัตริย์โปรตุเกส³⁵

เมื่อ คูอาร์ตี แฟร์นันดีซ มาถึงปากน้ำพร้อมด้วยชาวจีน 2 คน สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ.2034-2072) ได้โปรดให้ขุนนางพร้อมด้วยเรือ 200 ลำ มาสอดแนม เมื่อทราบว่าเป็นชาวโปรตุเกสที่ทรงเคยทราบเรื่องราวอยู่ก่อน แล้วจึงโปรดให้นำตัวเข้าเฝ้าพร้อมกับชาวจีน คูอาร์ตี แฟร์นันดีซอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาเพียง 3-4 วันก็เดินทางกลับพร้อมทูตไทย 1 คน โดยใช้เส้นทางบกผ่านตรัง (Taranque) และบางสะพาน (Capacia ?)³⁶ เป้าหมายในการเดินทางของเขาคือการเจริญพระราชไมตรีและการเสนอสิทธิพิเศษแก่กรุงศรีอยุธยาที่มะละกาเมื่อโปรตุเกสสามารถยึดมะละกาได้³⁷ หลังจากที่ อัลฟองซู ดี อัลบูแวก์ก็ สามารถยึดครองมะละกาสำเร็จในวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ.2054 หรือประมาณ 1 เดือนหลังจากได้ส่งทูตคนแรกเข้าไปเจริญสัมพันธไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา ในปีต่อมา (พ.ศ.2055) อัลฟองซู ดี อัลบูแวก์ก็ ได้ส่ง อันตอนนิอู ดี มิรันดา ดี อาซีเวดู (António de Miranda de Azevedo) เป็นทูตโปรตุเกสคนสองที่เดินทาง

³³ หลุยส์ เดอ มาโตส, เรื่องเดิม, หน้า. 37

³⁴ รอง ศยามานนท์และคณะ, เรื่องเดิม, หน้า 23-24

³⁵ พันตรีจาซินโต โจเซ่ ดู นาสซิเมนตู โมววา, " ความสัมพันธ์ของชาวโปรตุเกสกับประเทศสยาม, " แพลตโดย ร.ต.เดโช อุตรนที, แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 1 (กันยายน : 2510) : 48.

³⁶ ม.ล.มานิจ ชุมสาย, เรื่องเดิม, หน้า 33.

³⁷ รอง ศยามานนท์และคณะ, เรื่องเดิม, หน้า 24-25.

เข้ามายังกรุงศรีอยุธยา บุคคลที่ร่วมทางมากับอาชีเวดู คือ มานูเอล ฟรากูซู (Manuel Fragoso) และ ดูอาร์ตี คูเอลญู (Duarte Coelho) การเดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาของ อาชีเวดูนั้นต้องอาศัยเรือสำเภากิจนมาถึงปากอ่าวไทยเช่นเดียวกับทูตโปรตุเกสคนแรก จากนั้นก็แยกทางกับพ่อค้าจีนที่ปากอ่าวไทยแล้วขึ้นฝั่งที่มะและเกวียนเดินทางต่อไปยัง กรุงศรีอยุธยา³⁸ หลักฐานอีกชิ้นหนึ่งระบุว่าอาชีเวดูและคณะเดินทางเข้ามายังกรุงศรี อยุธยาโดยการลงเรือจากมะละกาไปขึ้นฝั่งที่ตรัง แล้วเดินบกขึ้นไปจนถึงกรุงศรี อยุธยา³⁹ อาชีเวดูเดินทางไปยังกรุงศรีอยุธยาโดยใช้เส้นทางผ่านหัวเมืองภาคใต้ของ ไทย⁴⁰ หลักฐานของโปรตุเกสมิได้พูดถึงการเดินทางของ อาชีเวดูไว้ชัดเจน เพราะ ขณะที่จูอว ดี บาร์รูซ (João de Barros) ใน “Decadas da Asia” กล่าวว่า อาชีเวดูออก จากมะละกาโดยเรือของพะโค ผ่านทะเลอันดามันสู่เมืองท่าตะนาวศรีแล้วเดินบกต่อไป ยังกรุงศรีอยุธยา หลักฐานร่วมสมัยของ บราช ดี อัลบูแกร์กี ใน “Commentaries of the Great Alfonso de Albuquerque” แย้งว่าอาชีเวดูออกจากมะละกาโดยเรือสำเภากิจนไป ขึ้นบกที่ตรัง (Taranque)⁴¹ จากนั้นจึงใช้เส้นทางบกเดินทางต่อมาจนถึงกรุงศรีอยุธยา แต่นักประวัติศาสตร์ท่านหนึ่งกล่าวว่าสำเภากิจนแทบจะไม่เคยแล่นในทะเลอันดามันเลย เพราะปกติเมื่อพ่อค้าจีนนำสินค้ามาขายที่มะละกาจะมีพ่อค้าคนกลางนำสินค้าของจีน ไปขายต่ออีกทอดหนึ่ง⁴² ทูตของอัลบูแกร์กี ที่เดินทางมายังกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ.2055 นั้นได้แล่นเรือจากมะละกาไปขึ้นที่ฝั่งที่ตรัง แล้วเดินทางบกโดยม้าและเกวียน เทียมวัวไปยังกรุงศรีอยุธยา จากลักษณะทูตได้รายงานว่าคาบสมุทรแคบมากทำ

³⁸ ม.ล.มานิจ ชุมสาย , เรื่องเดิม , หน้า 38.

³⁹ พันตรีจาซินโต โจเซ่ ดู นาซซิเมนตู โมววา, เรื่องเดิม , หน้า. 38

⁴⁰ รอง ศยามานนท์และคณะ , เรื่องเดิม , หน้า 24-25.

⁴¹ พัฒนพงศ์ ประคัลภ์พงศ์, “เอกสาร โปรตุเกสที่เกี่ยวกับรัชสมัยสมเด็จพระรามา ธิบดีที่ 2 (1491 – 1529), ” ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา (คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2528) , เอกสารลำดับที่ 4 หน้า3.

⁴² Virginia M. Di Crocco , Portuguese along the Burmese Coasts in the 16th - 17th Centuries (Bangkok : Embassy of Portugal in Thailand, 1987) , np .

ให้เรือจีนมักจะเข้าเทียบที่เมืองท่าชายฝั่งแล้วเดินทางบก 10 วัน ข้ามไปยังตะนาวศรี
ศรีลังกาและทวาย⁴³

ระหว่างเดือนธันวาคมถึงกุมภาพันธ์ของทุกปีนั้นอยู่ในฤดูมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือกระแสมโนมหาสมุทรแปซิฟิกและมหาสมุทรอินเดียจะพัดลงใต้ทางใต้หรือตะวันออกเฉียงเหนือสู่อ่าวไทยหรือทะเลจีนใต้ในขณะที่เรือซึ่งแล่นในมหาสมุทรอินเดียสามารถแล่นเทียบฝั่งไปขึ้นบกที่ศรีลังกาหรือตะนาวศรี ดังที่ปรากฏในหลักฐานของ บราซและบารูซ

มานูเอล ฟรากูซู ซึ่งเดินทางมากับอาชีเวด อยู่ในกรุงศรีอยุธยาประมาณ 2 ปี เขาได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสินค้า การแต่งกายและขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวกรุงศรีอยุธยา ต่อมาในปี พ.ศ.2057 ฟรากูซูได้นำราชทูตไทยอัญเชิญพระราชสาส์น ของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ไปมอบแก่อัลบูเกร์กีที่เมืองกัวเพื่อส่งต่อไปยังโปรตุเกส ฟรากูซูไม่เพียงแต่จะทำรายงานทางด้านสังคมเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของกรุงศรีอยุธยา⁴⁴ แต่ยังมีข้อมูลเกี่ยวกับการกำหนดที่ตั้งและละติจูด-ลองจิจูดของเมืองท่าต่างๆ ในกรุงศรีอยุธยาด้วย การปฏิบัติงานของมานูเอล ฟรากูซู ที่กรุงศรีอยุธยา นอกจากจะมีลักษณะของพ่อค้าแล้วยังมีลักษณะของนักสำรวจอย่างชัดเจน ผลงานของฟรากูซูได้ให้ข้อมูลต่างๆ เกี่ยวกับการเดินทางเข้ามากรุงศรีอยุธยาแก่นักเดินเรือชาวโปรตุเกสในเวลาต่อมา และหลักฐานที่ยืนยันว่า มานูเอล ฟรากูซู มิได้อยู่ทำรายงานทางด้านต่างๆ ในกรุงศรีอยุธยาโดยลำพัง คือจดหมายของ รุย ดี บริตู กัปตันแห่งมะละกาถึงอัลฟองซู ดี อัลบูเกร์กี ที่กัว ลงวันที่ 6 มกราคม พ.ศ.2057⁴⁵ กล่าวว่า อาชีเวด และผู้ติดตามยกเว้นชาวโปรตุเกสผู้หนึ่งที่เสียชีวิตในกรุงศรีอยุธยาได้เดินทางกลับไปถึงมะละกาพร้อมด้วยราชทูตไทย คณะของอาชีเวดได้นำเสบียงและเครื่องบรรณาการมากมาย บรรทุกลงสำเภากันหนึ่งไปยังมะละกาเพื่อมอบให้แก่อัลบูเกร์กีที่เมืองกัว ข้อเสนอของอาชีเวดคือเจรจาให้กรุงศรีอยุธยาส่งเรือไปค้าขายที่มะละกา โดยโปรตุเกสจะให้

⁴³ Larry Stemstein , "Krung Kao : The old capital of Ayuthaya" Journal of the Siam Society 8 (January : 1965) : 109-110.

⁴⁴ พันตรีจาซินโต โจเซ่ ดู นาสซิเมนตู โมววา, เรื่องเดิม , หน้า 38.

⁴⁵ หลุยส์ เดอ มาโตส , เรื่องเดิม , หน้า 39-40.

ความช่วยเหลือทางการทหารและกองเรือแก่กรุงศรีอยุธยาหากตกอยู่ในสถานการณ์
จำเป็น

อาจกล่าวได้ว่าการเดินทางเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาในระยะแรกนั้นชาวโปรตุเกสได้อาศัยเรือสำเภของพ่อค้าชาวจีนเมื่อใช้เส้นทางผ่านอ่าวไทยและอาศัยเรือของชาวพะโคเมื่อใช้เส้นทางในทะเลอันดามัน เพราะโปรตุเกสไม่รู้ร่องน้ำลึกและเส้นทางเดินเรือในอ่าวไทยหรือในทะเลอันดามัน จึงต้องพึ่งสำเภของพ่อค้าจีนซึ่งโดยทั่วไปแล้วมีความคุ้นเคยต่อการเดินทางเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาเป็นอย่างดี เพราะจีนกับกรุงศรีอยุธยามีการค้าต่อกันมาช้านานเป็นเวลานาน โปรตุเกสพยายามเรียนรู้เส้นทางคมนาคมสู่กรุงศรีอยุธยาทั้งทางบกโดยผ่าน เส้นทางหัวเมืองทางใต้ขึ้นไป และทางน้ำโดยใช้เส้นทางในอ่าวไทยผ่านปากน้ำเจ้าพระยา* สลับกับการเดินทางโดยใช้เกวียนและม้า รวมทั้งใช้เส้นทางข้ามคอคอดกระที่ตะนาวศรีแล้วแล่นเรือต่อไปยังมะละกา เพื่อหาเส้นทางที่ดีที่สุดเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา ต่อมาโปรตุเกสได้ส่งคนเข้ามาสำรวจสภาพภูมิศาสตร์และเส้นทางเศรษฐกิจ เพื่อเป็นข้อพิจารณาในการติดต่อกับกรุงศรีอยุธยา

5. การสำรวจสภาพภูมิศาสตร์กรุงศรีอยุธยาของนักเดินทางชาวโปรตุเกส

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ทรงมีพระราชสาส์นไปกับอาชีเวดู ในปี พ.ศ.2057 แสดงพระราชประสงค์จะทำข้อตกลงทางการค้ากับมะละกา ในปี พ.ศ.2059 อาโลชู ดีมีนีชีซ (Aleixo de Meneses) ได้เดินทางมาเป็นกัปตันมะละกาเขาได้ส่งคูอาร์ตี คูเอลดู (Duarte Coelho) เป็นทูตโปรตุเกสเดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา⁴⁶ ปีที่คูเอลดูเดินทาง

* หลักฐานของแกมเฟอร์ระบุว่าชาวสยามเรียกปากน้ำเจ้าพระยามาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเพทราชาแล้วเป็นอย่างน้อย ดู เองเจดเบิร์ต แกมเฟอร์, เรื่องเดิม, หน้า 12. นอกจากนี้ จดหมายเหตุระยะทางพระอุบาลีไปลังกาทวีปก็เรียกว่าปากน้ำบางเจ้าพระยา ดู จดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1, หน้า 59.

⁴⁶ สมชัย อนุমানราชชน, การทูตของไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2509), หน้า 7.

เข้ามานั้นค่อนข้างจะมีปัญหาว่าเป็นปี พ.ศ. 2059⁴⁷ หรือ พ.ศ.2060⁴⁸ หรือ ปี พ.ศ.2061⁴⁹ อย่างไรก็ตามการเข้ามาของคูเอลดูครั้งนี้ ทำให้เกิดชุมชนชาวโปรตุเกสขึ้น ในเมืองพระนครศรีอยุธยา เมื่อมีการทำสัญญาทางพระราชไมตรีระบุนให้มีการตั้งถิ่นฐานของพ่อค้าโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยาได้เป็นครั้งแรก

หากคูเอลดูเข้ามาในปี พ.ศ.2060 ก็เป็นเวลาเดียวกับที่โปรตุเกสส่ง เปรูไรเนล (Pero Reinel) เข้ามาทำแผนที่อ่าวไทย แผนที่ดังกล่าวนี้เป็นแผนที่เดินเรือแบบปอร์โตแลน (Portolan Chart) หรือปอร์ทิวแลน (Portulan Nautical Chart) ซึ่งนิยมใช้ในการเดินเรือในขณะนั้น⁵⁰ การทำแผนที่ครั้งนี้จึงนับเป็นการสำรวจสภาพทางสมุทรศาสตร์และภูมิศาสตร์อีกครั้งหนึ่งของโปรตุเกส คูเอลดูได้นำเครื่องราชบรรณาการจากกษัตริย์มานูมาเอว ถวายสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 เพื่อตอบแทนเครื่องราชบรรณาการที่ทรงได้รับจากกรุงศรีอยุธยาเมื่อครั้งที่อาชีเวดูเป็นทูตเดินทางเข้ามา คูเอลดูเคยเดินทางเข้ากรุงศรีอยุธยาแล้ว 2 ครั้ง⁵¹ ครั้งแรกเป็นผู้ติดตามอาชีเวดูเป็นทูตเดินทางเข้ามาในปี พ.ศ.2055 และกลับไปในปี พ.ศ.2057⁵² ครั้งที่ 2 ระหว่างที่กลับจากจีนในขณะแฟร์เนา เปเรซ ดี อันดราดี (Fernão Peres de Andrade) ถูกพายุซัดจนต้องหลบเข้ามาในกรุงศรีอยุธยา⁵³ การเดินทางเข้ามาของคูเอลดูครั้งนี้จึงเป็นการเดินทางครั้งที่ 3 วัตถุประสงค์ในการเดินทางคือการทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา⁵⁴ นอกจากจะได้รับมอบหมายให้เดินทางมาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาแล้วเขายังได้รับคำสั่ง

⁴⁷ พริทซ์ ชวณะเกรียงไกร, "ชุมชนชาวโปรตุเกสในสมัยกรุงศรีอยุธยา" ชาวโปรตุเกสในยุคกรุงศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2530), หน้า 2 .

⁴⁸ พันตรีจาซิน โต โจเซ่ ดู นาสซิเมนตู โมววา, เรื่องเดิม , หน้า 48.

⁴⁹ Joaquim de Campos , op. cit ., p. 16.

⁵⁰ Lt. Gen. Phya Salwidhannidhes , " Study of Early Cartography of Thailand (Siam)" Journal of Siam Society Vol.L Part II (December 1962) : 87-88

⁵¹ สมชัย อนุมานราชชน , เรื่องเดิม , หน้า 6-7.

⁵² หลุยส์ เดอ มาโตส , เรื่องเดิม , หน้า 25.

⁵³ สมชัย อนุมานราชชน , เรื่องเดิม , หน้า 6-7. ผู้เขียนเรียกกรุงศรีอยุธยาว่าไทย

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน , หน้า 7.

ให้ไปเจริญสัมพันธไมตรีกับพะโค อีกด้วย⁵⁵ ปัญหาเรื่องปีเดินทางเข้ากรุงศรีอยุธยาของคูเอลดู ยังมีข้อขัดแย้งที่ยังไม่ลงตัว บันทึกของบารัฐชี้ว่า ปี พ.ศ.2059 เป็นปีที่คูเอลดูร่วมทางกับอันตราดีไปยังจีนแต่เรือต้องพายุที่อ่าวตังเกี๋ย คูเอลดูถูกคลื่นซัดเข้ามาที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยาจึงได้เข้าไปหลบพายุในกรุงศรีอยุธยาจนสิ้นปี ส่วนอันตราดีต้องแฉะที่ปัตตานีและได้ทำสัญญาทางการค้ากับปัตตานีด้วย ต่อมาในปลายปีพ.ศ.2061 คูเอลดูก็เดินทางมาถึงกรุงศรีอยุธยาโดยสมเด็จพระรามาธิบดีที่2 ทรงให้กองเรือจำนวน 3 ลำไปส่งที่มะละกา ในปี พ.ศ.2062 คูเอลดูสามารถทำสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้ากับกรุงศรีอยุธยาสำเร็จอย่างงดงาม โปรตุเกสรับจะจัดหาปืนและกระสุนดินดำให้แก่สยามและยอมให้สยามไปตั้งหลักแหล่งที่มะละกาได้ ส่วนสยามจะอำนวยความสะดวกทางการค้าและสิทธิพิเศษในด้านต่างๆชาวโปรตุเกสที่อยู่ในกรุงศรีอยุธยารวมทั้งยังได้อนุญาตให้ชาวโปรตุเกสเข้ามาตั้งถิ่นฐานและปฏิบัติศาสนกิจในกรุงศรีอยุธยาด้วย⁵⁶

ผลการสำรวจของฟรากูซูในปี พ.ศ.2055-2056 โปรตุเกสได้ให้ความสนใจในการเดินเรือเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาโดยใช้เส้นทางในอ่าวไทยมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นจากการที่โปรตุเกสได้ทำแผนที่แสดงสภาพภูมิศาสตร์ของอ่าวไทยขึ้นในปี พ.ศ.2060 โดยการสำรวจของเปรู โรเนล นักเดินเรือชาวโปรตุเกส หลังจากนั้นอีก 3 ปีต่อมา (พ.ศ.2063) ทางกรโปรตุเกสได้ให้เปรู โรเนล ทำแผนที่แสดงภาพทางภูมิศาสตร์ของอ่าวไทยเพิ่มขึ้นอีกฉบับหนึ่งด้วย⁵⁷ และต่อมาอีก 60 ปี ก็ได้ทำแผนที่แสดงเส้นทางเดินเรือในอ่าวไทยเพิ่มขึ้นอีก 1 ฉบับ แผนที่ฉบับนี้แสดงลักษณะของอ่าวไทยใกล้เคียงกับสภาพความเป็นจริงมากกว่า 2 ฉบับแรก

ปัญหาที่โปรตุเกสต้องเผชิญในการติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาประกอบด้วยอุปสรรคหลายอย่าง กล่าวคือนับตั้งแต่โปรตุเกสสามารถยึดครองมะละกาได้เมื่อวันที่

⁵⁵ Donald F. Lach , Southeast Asia in The Eyes of Europe (Chicago :The University of Chicago Press , 1979) , p. 821

⁵⁶ รอง ศยามานนท์ และคณะ , เรื่องเดิม , หน้า. 25

⁵⁷ พลเรือตรีแซน บัจจูนานนท์ , ประวัติศาสตร์การทหารเรือไทย (พระนคร : กรมสารบรรณทหารเรือ, 2508) , หน้า 310.

10 สิงหาคม พ.ศ.2054 ได้ก่อให้เกิดความหวาดกลัวอย่างมาก แก่พ่อค้ามุสลิม ทำให้พวกเขา หลบหนีไปอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำอันสงบของเมืองปัตตานี (Patane) เพื่อหาที่พึ่งและความปลอดภัยซึ่งพวกเขาคิดว่าจะไม่ได้รับจากชาวโปรตุเกส ชาวมะละกาเห็นว่าชาวโปรตุเกสคอยจ้องหาโอกาสรุกรานอยู่ในเรือใหญ่ที่ประดับประดาอย่างสวยงาม และคอยช่วงชิงเอาผลประโยชน์อันเคยเป็นของชาวมุสลิม เมื่อการมาถึงเมืองมะละกาของชาวโปรตุเกสทำให้ชาวมะละกาลดจำนวนลง อัลบูแควร์กี จึงรีบส่งมานูเอล ฟัลเกา (Manuel Falcão) เข้าไปเปิดสถานีการค้าที่ปัตตานี เข้าใจว่าในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา นับจากปี พ.ศ.2054 - 2059 อันเป็นช่วงที่โปรตุเกสส่งทูตคณะที่สามเข้าไปยังกรุงศรีอยุธยา นั้นชาวโปรตุเกสในมะละกาจะประสบกับปัญหาในการรวบรวมสินค้าพื้นเมืองเป็นอย่างยิ่งเพราะพ่อค้าพื้นเมืองชาวมุสลิมต่างก็มุ่งหน้าไปสู่ปัตตานีแทนที่จะแล่นเรือไปยังมะละกาโปรตุเกสจึงส่งพ่อค้าไปตั้งสถานีการค้าที่ปัตตานีรวมทั้งเมืองท่าอื่นๆ เช่น ตะนาวศรี มะริด และนครศรีธรรมราช

หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าไม่เพียงแต่พ่อค้าพื้นเมืองชาวมะละกาจะต่อต้านการยึดครองมะละกาแล้ว ยังปรากฏว่าพ่อค้าในหมู่เกาะต่าง ๆ ได้หยุดการเดินทางเรือไปค้าขายที่มะละกาด้วย⁵⁸ ดังจะเห็นจากจดหมายกราบบังคมทูลกษัตริย์โปรตุเกสฉบับหนึ่งเมื่อปี พ.ศ.2057⁵⁹ กล่าวว่า การยึดครองมะละกาทำให้ชาวชวาและพ่อค้าพื้นเมืองในแถบหมู่เกาะไม่กล้าแล่นเรือมาค้าขายที่มะละกา รุย ดี บริตุ กัปตันแห่งมะละกา จึงเสนอความคิดเห็นต่อสภาแห่งเมืองมะละกาว่า โปรตุเกสควรส่งเรือจำนวน 5 ลำไปยังเมืองบันดัม (Bandam หรือ Bantam) และ Jāos (ชวา Java) เพื่อค้นหาเครื่องเทศ จนกว่าพ่อค้าในหมู่เกาะจะขนสินค้าไปขายยังมะละกาเช่นเดิม สภาที่ปรึกษาแห่งเมืองมะละกาจึงให้จัดหาผู้คน ปืนใหญ่ และเรือเดินทางไปยังหมู่เกาะต่างๆภายใต้การนำของอันตวนีเยว ดี มิรันดา ดี อาซีเวคูผู้เคยเดินทางเข้าไปยังกรุงศรีอยุธยามาแล้ว⁶⁰ นอกจากนี้ชาวพื้นเมืองจะต่อต้านโปรตุเกสแล้ว ปรากฏว่าการเดินทางเรือของโปรตุเกสในช่องแคบ

⁵⁸ พันตรีจาซินโต โจเซ คู โมววา, เรื่องเดิม, หน้า 47.

⁵⁹ รอง ศยามานนท์และคณะ, เรื่องเดิม, หน้า 25 จดหมายฉบับนี้ลงวันที่ 6 มกราคม พ.ศ.2057

⁶⁰ หลุยส์ เดอ มาโตส, เรื่องเดิม, หน้า 40

มะละกายังถูกโจรสลัดรบกวนอย่างหนักอีกด้วย หลังจากถูกขับไล่ออกจากมะละกา เมื่อปี พ.ศ.2054 สุลต่านมะหะหมัดได้หลบหนีไปตั้งเมืองหลวงขึ้นใหม่ที่เกาะบิงตัง (Bintang หรือ Riau) และได้ทำการโจมตีและรบกวนการเดินทางเรือของโปรตุเกสอยู่เสมอ ทำให้โปรตุเกสต้องใช้กองเรือรบเข้าปิดล้อมและทำลายเมืองหลวงแห่งใหม่ของสุลต่านผู้นี้ สุลต่านมะหะหมัดต้องเสด็จหนีไปยังอาณาจักรจำปาและสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2072 สำหรับกรุงศรีอยุธยาหลังจากหลักฐานของ ดี บริตู ในปี พ.ศ.2057 ปรากฏว่ามิได้ส่งเรือไปค้าขายที่มะละกาเป็นเวลานานถึง 15 ปี ส่วน ตูเม ปีริช (Tomé Pires) บันทึกไว้ประมาณปี พ.ศ.2058 ว่ากรุงศรีอยุธยามิได้ส่งเรือไปค้าขายที่มะละกาเป็นเวลานานถึง 22 ปี เนื่องจากมีสถานะสงครามต่อกัน เมื่อโปรตุเกสเดินทางมาถึงมะละกา โปรตุเกสได้ทุ่มเทกำลังทางเรือ ซึ่งประกอบด้วยปืนใหญ่อันทรงอำนาจ และอาวุธยุทธภัณฑ์อย่างดีเข้าทำการปราบปรามโจรสลัดในแถบช่องแคบมะละกาด้วยความระมัดระวัง⁶¹

ความคาดเดาของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นอุปสรรคอีกอย่างหนึ่งในการติดต่อกับสยาม หลักฐานของตูเม ปีริช ชี้ว่าแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแม่น้ำขนาดใหญ่และสวยงาม เรือเล็กและเรือใหญ่สามารถแล่นเข้าไปได้⁶² นิโกลาส์ แชรแวส (Nicolas Gervaise) บาทหลวงชาวฝรั่งเศสซึ่งเดินทางมาเข้าถึงกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ได้บันทึกถึงลักษณะของแม่น้ำเจ้าพระยาในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ตอนหนึ่งว่าปากแม่น้ำเจ้าพระยามีความกว้าง 1 ลีหรือประมาณ 4 กิโลเมตร เหนือขึ้นไปกว้างประมาณ 1 ใน 4 ลีเหนือขึ้นไปกว้าง 200 ก้าว ท้องน้ำลึกและค่อนข้างมีระดับสม่ำเสมอ โดยตลอดจากปากน้ำถึงกรุงศรีอยุธยามีระยะทางประมาณ 30 ลี หรือ 120 กิโลเมตร (หรือประมาณ 80 ไมล์) เรือขนาด 300-400 ตัน หรือใหญ่กว่านั้นก็แล่นเข้าไปได้โดยไม่ติดตื้นที่สันดอนปากแม่น้ำ ซึ่งในเวลาน้ำลงจะลึกเพียง 11-12 ปีเอต์ (ประมาณ 11-12 ฟุต) เรือใหญ่จึงต้องจอดลอยลำอยู่นอกสันดอน ซึ่งปลอดภัยและมีที่จอดได้มากเมื่อจะเดินทางทวนแม่น้ำขึ้นไป ต้องรอน้ำขึ้น เพื่อป้องกันมิให้ติดตื้นที่สันดอนซึ่งจะ

⁶¹ Charles Nelson Spinks, "Siam and the pottery Trade of Asia" *Journal of the Siam Society* Vol.L Part II (December 1962) : 82-83.

⁶² หลุยส์ เดอ มาโตส , เรื่องเดิม , หน้า 44

ทำให้เรือล่มได้ในเวลาน้ำลง แשרแวงส กล่าวว่ แม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านล้อมรอบเกาะเล็ก ๆ อันน่าอยู่เป็นทางงูเลื้อยแล้วแยกเป็นสายเล็ก ๆ เข้าไปในที่ราบลุ่มหลายสาย ถึงแม่จะไม่คเคี้ยวเป็นเขาวงกต แต่ก็อาจจะได้รับอันตรายจากการหลงทางได้เหมือนกัน⁶³

แม่หลักฐานของแשרแวงสจะเขียนขึ้นในสมัยหลัง แต่ก็ทำให้เข้าใจสภาพของลำน้ำเจ้าพระยาในระยะแรก ๆ ของการติดต่อทางการทูตและการค้ากับโปรตุเกสได้เป็นอย่างดี ความคเคี้ยวของแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงที่ แשרแวงส เดินทางเข้ามาคงจะน้อยกว่าทางเดินของลำน้ำเจ้าพระยาเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ก่อนที่แשרแวงสจะเดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาเคยมีการขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยา ถึง 4 ครั้ง ครั้งแรกขุดคลองลัดคลองบางกอกใหญ่ ปีมะโรง จุลศักราช 884 พ.ศ. 2065⁶⁴ ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ.2034 - 2072) คลองลัดที่โปรดให้ขุดขึ้นนั้น ลัดแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ปากคลองบางกอกใหญ่จนถึงปากคลองบางกอกน้อย* เพื่อร่นระยะเวลาในการเดินทางเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาให้น้อยลง ต่อมาในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ.2091-2111) ทรงให้ขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาที่บางกรวยอีกครั้งหนึ่งเมื่อปีจอ จุลศักราช 900 พุทธศักราช⁶⁵ 2081 ศักราชดังกล่าวเมื่อตรวจสอบกับหลักฐานบางชิ้นปรากฏว่ายังอยู่ในรัชสมัยของสมเด็จพระชัยราชาธิราช (พ.ศ.2077-2079) ครั้งที่ 3 ในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม โปรดให้ขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาที่ท้ายเมืองสามโคกเมื่อปีชวด จุลศักราช 970 พ.ศ. 2151⁶⁶ (หลักฐานบางชิ้นระบุว่าอยู่ในรัชสมัยของสมเด็จพระเอกาทศรถ พ.ศ.2148-2153) ซึ่งเป็นเวลาที่ชาวฮอลันดาเดินทาง

⁶³ นิโกลัส แשרแวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร : ก้าวหน้า, 2516), หน้า 6-7

⁶⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม 1, (พระนคร : อักษรสัมพันธ์, 2505), หน้า 587-588 .

* ปัจจุบันคือบริเวณหน้ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ถึงบริเวณหน้าวัดอรุณราชวราราม

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 587-588. ปัจจุบันคือบริเวณหน้าการไฟฟ้าฝ่ายผลิตสำนักงานใหญ่ เขตบางกรวย

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 587-588. ปัจจุบันอยู่ในเขต อ.สามโคก จ.ปทุมธานี

มาถึงกรุงศรีอยุธยาแล้ว 4 ปี (ตั้งแต่ พ.ศ.2148) ต่อมาในปีชวดจุลศักราช 998 พ.ศ. 2179⁶⁷ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองโปรดให้ขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่เมืองนนทบุรีมาออกบางกรวย และในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ (พ.ศ.2251-2275) หลังจากשרแวลส์เดินทางเข้ามาเกือบร้อยปีโปรดให้ขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาอีกครั้งเมื่อปีขาล จ.ศ. 1084 พ.ศ. 2265⁶⁸ ณ บริเวณที่เรียกว่าปากเกร็ดปัจจุบัน

ยังไม่พบหลักฐานของโปรตุเกสว่า การเดินทางจากปากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าไปยังกรุงศรีอยุธยาใช้เวลาเท่าใด เมื่อพระสงฆ์ไทยเดินทางไปสืบศาสนาที่เมืองลังกา มีหลักฐานระบุว่าพระอุบาลีออกจากกรุงศรีอยุธยา เมื่อ วันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น 10 ค่ำ จ.ศ. 1114 (พ.ศ. 2295) โดยมีได้บอกว่ถึงปากน้ำเจ้าพระยาเมื่อใด แต่หลักฐานบันทึกไว้ว่า วันพุธ เดือนยี่ แรม 6 ค่ำ เพลาเช้า 6 โมง ออกจากน้ำเขียวปากแม่น้ำเจ้าพระยารวมเป็นเวลา 1 เดือน 10 วัน นับเป็นการเดินทางที่ยาวนานมากผิดปกติ เพราะการเดินทางจากมะละกามาถึงปากน้ำเจ้าพระยาของคณะทูตลังกาที่ส่งมายังกรุงศรีอยุธยา เพื่อขอพระสงฆ์ไทยไปสืบศาสนายังศรีลังกาเมื่อ พ.ศ. 2284 ใช้เวลาเพียง 16 วัน⁶⁹ อาจเป็นไปได้ว่าเรือที่พระอุบาลีจะใช้โดยสารเดินทางไปยังลังกาเป็นเรือฮอลันดา จึงมีการจอดเรือเพื่อขนถ่ายสินค้า ทำให้ต้องเสียเวลานานกว่าจะได้ออกเรือจากปากแม่น้ำเจ้าพระยา การขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาในระยะแรกๆ ที่กรุงศรีอยุธยา เปิดการติดต่อกับโปรตุเกสแสดงให้เห็นว่าทั้งสองฝ่ายตระหนักถึงความสำคัญของการอุปสรรคในการเดินเรือเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาเป็นอย่างยิ่ง จึงอาจมีการแก้ปัญหาดังกล่าวเพื่อประหยัดเวลาในการเดินทางให้รวดเร็วกว่าเดิม

จากการที่โปรตุเกสเป็นชาวยุโรปชาติแรกที่ค้นพบเส้นทางการเดินเรือติดต่อกับเอเชียอาคเนย์แหลมกูดโฮปจึงถือสิทธิในการผูกขาดการเดินเรือและการค้าในมหาสมุทรอินเดียแต่เพียงผู้เดียว โปรตุเกสพยายามรักษาความลับของการเดินเรือในมหาสมุทรอินเดียเอาไว้ โดยออกกฎว่านักเดินเรือชาติอื่นที่มึความรู้ทางการเดินเรือ จะ

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 587-588.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 587-588.

⁶⁹ พลเรือตรี แชน ปัจจุบันานนท์, เรื่องเดิม, หน้า 17-181.

ไม่ได้รับอนุญาตให้ทำงานในเรือโปรตุเกสหรือโดยสารเรือโปรตุเกสไปตะวันออกเลย⁷⁰ เมื่อสิ้นสุดพุทธศตวรรษที่ 20 โปรตุเกสได้ช่วงชิงอิทธิพลในน่านน้ำของตะวันออกจากชาวอาหรับ โดยไม่เพียงแต่จะสำรวจสภาพภูมิศาสตร์ในคาบสมุทรอินโดจีนเท่านั้น หากแต่ยังได้ศึกษาสภาพทางชาติพันธุ์วรรณา (Ethnographical study) และทำแผนที่ (Cartographical study) ของคาบสมุทรแห่งนี้เพื่อเก็บไว้เป็นความลับแต่เพียงชาติเดียว⁷¹

การทำแผนที่การศึกษาลักษณะทางชาติพันธุ์วรรณาและการบันทึกข้อมูลต่าง ๆ ในคาบสมุทรอินโดจีนของชาวโปรตุเกสในตอนกลางพุทธศตวรรษที่ 21 ดำเนินไปอย่างเต็มที่ที่เป็นเวลานานถึง 100 ปีก่อนที่ ฮอลันดา อังกฤษ ฝรั่งเศส และชาวยุโรปชาติอื่นจะเดินทางเข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยา หลักฐานเกี่ยวกับบันทึกการเดินทางหนังสือกราบบังคมทูลพระราชสาส์น รายงาน จดหมายเหตุ เอกสารและหนังสืออื่น ๆ ของโปรตุเกสส่วนใหญ่ไม่ถูกตีพิมพ์เผยแพร่จนกระทั่งถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 24-25⁷² ที่ตั้งของโปรตุเกสอยู่ติดกับมหาสมุทรแอตแลนติกทำให้สามารถขยายตัวออกไปทางทะเลได้โปรตุเกสได้ใช้เวลากว่าหนึ่งร้อยปี ในการพัฒนาเรือเดินทะเล (a blue water – ship) ให้ก้าวหน้ากว่าชาติอื่น โปรตุเกสได้เรียนรู้คุณค่าของแผนที่และมีความรู้ในการใช้แผนที่ รวมทั้งได้เก็บเอกสารเหล่านี้เป็นความลับและไม่ยอมให้ชนชาติอื่นได้มีส่วนร่วมในความลับดังกล่าวด้วย⁷³ นอกจากจะเก็บเอกสารต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นไว้เป็นความลับอย่างยิ่งยวดแล้ว ปูมเรือ (logbook) ก็เป็นเอกสารสำคัญที่โปรตุเกสไม่ยอมเปิดเผยให้ชนชาติอื่นได้ล่วงรู้ ปูมเรือ คือสมุดเล่มเล็ก ๆ ที่คนนำร่องซึ่งมีอำนาจมากที่สุดเมื่อเรือแล่นออกทะเล และเป็นผู้นำเรือแล่นไปยังเมืองท่าต่างๆ จะเป็นผู้บันทึกเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับการเดินเรือลงไป ปูมเรือจะมีบันทึกของแนวเข็มทิศแม่เหล็กจากเมืองท่าแห่งหนึ่งไปยังอีกแห่งหนึ่ง จากแหลมหนึ่งไปอีกแหลมหนึ่ง จากแผ่นดินหนึ่งไปยังอีกแผ่นดินหนึ่ง จากช่องแคบหนึ่งไปยังช่องแคบอีกแห่งหนึ่ง ความลึกของท้องทะเล สีของน้ำทะเล สภาพของก้นทะเล ทิศทางการพัดของลม ระยะทางระยะเวลาในการเดิน

⁷⁰ รong ศยามานนท์และคณะ, เรื่องเดิม, หน้า 19-24.

⁷¹ Joaquim de Campos, op. cit., pp. 1-3

⁷² หลุยส์ เดอ มาโตส, เรื่องเดิม, หน้า 39-40

⁷³ Virginia M. Di Crocco, op. cit., np.

ทาง แผนผังทิศทางของลม เวลา กระแสน้ำระยะเวลาที่ควรตรวจซ่อมเรือ แหล่งน้ำ
จืดและเสบียงอาหาร น้ำขึ้นน้ำลง จุดหินโสโครกรวมไปถึงสถานที่ที่ปลอดภัยในการ
หลบพายุ เป็นต้น

แม้ว่าเส้นทางการเดินเรือในมหาสมุทรอินเดียและแปซิฟิกจะเป็นที่รู้จักกัน
ดีสำหรับชาวเอเชีย แต่กระนั้น โปรตุเกสก็สามารถเก็บความลับของการเดินเรือใน
ตะวันออกไว้ได้นานถึงร้อยปีเศษ ในช่วงกลางของพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงกลางพุทธ
ศตวรรษที่ 22 ความลับของการเดินเรือในเส้นทางดังกล่าว จึงได้เล็ดลอดไปถึงชาว
ยุโรปชาติอื่นจนได้ เมื่อชาวยุโรปชาติอื่นเดินทางมาถึงเอเชียอิทธิพลและผลประโยชน์
ทางการค้าและการเดินเรือของโปรตุเกสก็สั่นคลอนเรื่อยมา จนกระทั่งหมดสิ้นลงตอน
กลางของพุทธศตวรรษที่ 22-23 นอกเหนือจากอุปสรรคทางด้านภูมิประเทศแล้ว ใน
ระยะหลังโปรตุเกสยังต้องเผชิญหน้ากับนโยบายของทางการฮอลันดาในน่านน้ำต่างๆ
ดังปรากฏหลักฐานในบันทึกของฮอลันดา ระหว่างปี พ.ศ.2183-2184 กล่าวถึงมาตรการ
กีดกันมิให้เรือสินค้าชาติอื่นๆเดินทางเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาว่า ผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่ง
ปัตตาเวียได้สั่งให้เรือรบของฮอลันดาจับกุมเรือทุกลำที่แล่น โดยไม่มีหนังสือเดินทาง
ของฮอลันดา ยกเว้นเรือที่มาจากเมืองยัมบี และปาเล็มบัง การกระทำนี้นายฟอนฟลิต
หัวหน้าพ่อค้าฮอลันดาแห่งกรุงศรีอยุธยา⁷⁴ ตั้งข้อสังเกตว่าเป็นการไม่สมควรทำให้เดือด
ร้อนและเป็นอันตรายในภูมิภาคนี้ โดยเฉพาะข้าราชการของพระเจ้ากรุงสยาม ก็ได้ใช้
เส้นทางในอ่าวสยามจากเมืองท่าแห่งหนึ่งไปยังอีกแห่งหนึ่งทั่วไปหมด คนเหล่านี้โดย
มากมักจะไม่ได้หนังสือเดินทางจากทางการฮอลันดา ถ้าหากพวกเขาถูกโจมตี ก็จะเป็น
สาเหตุให้เกิดความเดือดร้อนใหญ่หลวงต่อ พ่อค้าฮอลันดาในกรุงศรีอยุธยาได้⁷⁵ แต่ถึง
กระนั้น ผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งเมืองปัตตาเวียก็ยังออกคำสั่ง เมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม
พ.ศ.2184 มีใจความไม่อนุญาตให้ออกหนังสือเดินทางแก่บรรดาเรือที่กำลังเดินทางไป
ยังชายฝั่งประเทศจีน สยาม หรือญี่ปุ่น อีกทั้งยังมีให้ออกหนังสือเดินทางแก่เรือคุ้มกัน

⁷⁴ หนังสือออกญาพระคลังเรียกกับตันเบรเมียส ฟอนฟลิต ดู กรมศิลปากร,
เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ.2151-2163 และ พ.ศ.2167-2185 , แปลโดย
นันทา สุตกุล (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2514), หน้า 226.

⁷⁵ นันทา สุตกุล (แปล) , เรื่องเดิม, หน้า 260-261.

ซึ่งออกจากเมืองแก้วไปยังคัมบายา (Cambaya) หรือจากคัมบายา กลับไปยังเมืองแก้ว หากเรือลำใดฝ่าฝืน แล่นต่อไปโดยมิได้รับหนังสือเดินทาง จะถูกลงโทษอย่างหนัก⁷⁶

การคุกคามของกองเรือฮอลันดาไม่เพียงแต่จะกระทบต่อพ่อค้าชาวโปรตุเกสเท่านั้นยังกระทบไปถึงพ่อค้าฝรั่งเศสที่เดินทางมาค้าขายในเมืองพระนครศรีอยุธยา ด้วยจดหมายของ ม.เวเรต์ (M. Veret) ถึงผู้อำนวยการบริษัทฝรั่งเศส ลงวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ.2228 ระบุว่า เมื่อเวลาประมาณ 4 ท่วมของวันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ. 2228 มีเรือฮอลันดา พยายามเข้าปล้นเรือฝรั่งเศสลำที่ ม.เวเรต์ โดยสารมุ่งหน้าเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา แต่เรือลำนั้นถูกยิงสกัดและเรือฝรั่งเศสหลบเลี่ยงมาได้ หลักฐานระบุว่า เมื่อพระเจ้ากรุงสยามทราบเรื่องก็มีได้ทรงประหลาดใจเพราะทรงรู้นิสัยของพวกฮอลันดาที่ว่า "ต่อหน้าทำดีลับหลังร้ายมาก และการทิ้งปวงที่พวกฮอลันดาทำนั้น ก็โดยใช้วิธีทุจริตทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นในเมืองนี้จึงถือว่าพวกฮอลันดาเท่ากับยักษ์ แต่ในเรื่องนี้พวกฮอลันดาได้มาขอลูแก่โทษต่อท่านราชทูต เดอ โชมอง และรับรองว่าในการที่ก่อเหตุคราวนั้นพวกฮอลันดาจะได้ทำการให้เป็นที่พอใจท่านราชทูตทุกอย่าง"⁷⁷

การเดินทางของโปรตุเกสในมหาสมุทรอินเดียและมหาสมุทรแปซิฟิกตั้งแต่ภูมิภาคทางด้านตะวันออกของทวีปแอฟริกา ภูมิภาคตะวันออกและตะวันออกเฉียงใต้ของทวีปเอเชียและภาคเหนือของทวีปออสเตรเลียนั้นอยู่ภายใต้อิทธิพลของลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งพัดระหว่างเดือนธันวาคม-กุมภาพันธ์ของทุกปีและลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ระหว่างเดือนมิถุนายน - สิงหาคม ของทุกปี โปรตุเกสรู้จักอิทธิพลของลมมรสุมทั้งสองเป็นอย่างดี จดหมายกราบบังคมทูลกษัตริย์โปรตุเกสของ รุย ดี บริตุ กัปตันแห่งมะละกา ลงวันที่ 6 มกราคม พ.ศ.2057 กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

.....เมื่อฤดูมรสุมที่แล้ว ข้าพเจ้ามีหนังสือกราบบังคมทูล

ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเกี่ยวกับการพำนักอยู่ที่นี้....⁷⁸

มรสุมที่ ดี บริตุ กล่าวถึงคือลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ หลักฐานของโปรตุเกสมิได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับสภาพภูมิศาสตร์การเดินทางเรือเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาเท่า

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า269.

⁷⁷ ประชุมพงศาวดารเล่ม 24 (พระนคร : องค์การคหบดีสภา, 2511), หน้า176-178.

⁷⁸ หลุยส์ เดอ มาโตส , เรื่องเดิม , หน้า 39.

ไคนัก หลักฐานของฝรั่งเศสในตอนกลางพุทธศตวรรษที่ 22 ระบุว่านอกเหนือจากอิทธิพลของลมมรสุมแล้วการเดินทางเรือเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาจะต้องอาศัยอิทธิพลของน้ำขึ้นน้ำลง ซึ่งมีความสัมพันธ์กับลมว่าและลมตะเภาอันเป็นลมประจำถิ่นที่พัดอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ลมว่า เป็นลมที่พัดระหว่างเดือน กุมภาพันธ์ ถึงเดือน เมษายนของทุกปี หรือพัดในช่วงหลังลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ

หลักฐานของฝรั่งเศสอีกชิ้นหนึ่งคืองานเขียนของนิโกลาส์ แชรแวส ทำให้ทราบว่าลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้กับลมตะเภาเป็นลมที่อำนวยความสะดวกต่อการเดินเรือเข้าสู่อยุธยา หากขาดลมนี้บางทีต้องลอยเรืออยู่กลางทะเลนาน 2-3 เดือน โดยที่ยังเข้าฝั่งไม่ได้⁷⁹ ส่วนลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือเป็นลมที่ให้ระดับน้ำลดและระบายน้ำออกจากทุ่ง นอกจากนี้ยังมีหลักฐานของฮอลันดา กล่าวถึงธรรมเนียมการเดินทางเข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาว่า เมื่อเดินทางออกจากปากน้ำลึกเข้าไปจะเป็นที่ตั้งของขนอนบางกอกอันเป็นด่านภาษีที่เรือทุกลำจะต้องหยุดทอดสมอ เพื่อแจ้งวัตถุประสงค์ของการเดินทางของตนแก่พนักงานด่านชาวสยามแจ้งจำนวนผู้ร่วมทางและประเภทสินค้า ครั้นออกจากขนอนบางกอกไปได้ระยะหนึ่ง ก็จะถึงด่านบ้านตะนาว เรือต้องหยุดตรวจอีกครั้งหนึ่งส่วนจากนั้นก็ต้องหยุดเรือตรวจอีกเช่นกันที่ด่านบ้านตะนาว เพื่อแจ้งจุดหมายปลายทางจำนวนและประเภทสินค้า จำนวนลูกเรือโดยเรือทุกลำต้องมีตราหรือใบผ่านจากทางการทุกครั้ง เพื่อไปแสดงต่อขนอนบางกอก หากไม่ปฏิบัติตามเรือจะถูกทางการยึดทันที เอกสารของฮอลันดาฉบับนี้ กล่าวถึงระยะเวลาเหมาะสมในการเดินเรือเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาว่าอยู่ระหว่างเดือนมิถุนายน หรือ กรกฎาคม ส่วนจากกลับควรเป็นช่วงเดือนกันยายน ซึ่งน้ำกำลังลด⁸⁰

บันทึกของ ชัวชี ระบุว่า สินค้าหายากจากจีนและญี่ปุ่นจะมาถึงสยามระหว่าง เดือน เมษายน ถึง พฤษภาคม ในช่วงนี้เองที่พ่อค้าชาติต่างๆ จะรีบกว้านซื้อเพื่อจัดเตรียมลงเรือเดินทางออกไป ชัวชี เดินทางเข้ามาในเดือนตุลาคม พ.ศ.2228 จึง

⁷⁹ นิโกลาส์ แชรแวส, เรื่องเดิม, หน้า 4.

⁸⁰ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 1, แปลโดยไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (พระนคร : อรุณสภาลาดพร้าว, 2512), หน้า 105-107.

ต้องซื้อสินค้าได้ในราคาแพงที่กว่าปกติ⁸¹ เขากล่าวว่า สินค้าจากจีนจะมีราคาสูงกว่าถึง 3 เท่าตัวเมื่อมาถึงสยาม ยกตัวอย่างเช่น ผ้าแพรจีนผืนหนึ่งขายในนานกิง ราคา 100 เกลว เมื่อไปถึงกวางตุ้งจะมีราคา 150 เกลว ครั้นถึงสยามราคาจะถีบสูงถึง 200 เกลวทันที⁸² จดหมายของพ่อค้าอังกฤษฉบับหนึ่ง รายงานถึงระยะเวลาที่เรือชาติต่างๆ เดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาว่า เดือนพฤศจิกายนจะมีเรือจากญี่ปุ่นเข้ามา เดือนมกราคมมีเรือทันคิน (ไม่ได้ระบุชาติ) เดือนกุมภาพันธ์ และมีนาคม มีเรือจากมาเก๊า(เรือโปรตุเกส) โคชินไชนา มะนิลา และอื่น ๆ เข้ามา เดือนพฤษภาคม ถึงมิถุนายนมีเรืออังกฤษ และเรือฮอลันดาเข้ามา เดือนสิงหาคมมีเรือจากมาเก๊าสซาร์ อะชิน และยะโฮร์เข้ามา⁸³

โลริดู (Lourido) ตั้งข้อสังเกตประการหนึ่งว่า เหตุใดโปรตุเกสกับสเปน จึงต้องใช้หลักฐานหนังสือเดินทางของมลายู หรือสยาม เพื่อการเดินเรือในน่านน้ำจีน เขาอธิบายว่าการเดินเรือค้าขายในน่านน้ำชายฝั่งทะเลจีนแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ การค้าแบบทางการ กับการค้าของเอกชนซึ่งอาจจะถูกกฎหมาย หรือลักลอบค้าขายแบบโจรสลัดก็ได้ การค้าอย่างถูกกฎหมายจะได้รับการยอมรับจากทางการจีน รัฐบาลจีนจะค้าขายแต่กับประเทศที่มีรายชื่อบรรณาการไปถวายแด่จักรพรรดิจีนเท่านั้น การที่โปรตุเกสหรือชาวยุโรปชาติอื่นจะค้าขายกับจีนได้นั้นจึงเป็นสิ่งที่ยากมาก ด้วยเหตุนี้เองโปรตุเกสจึงมิได้ปรากฏตัวในน่านน้ำจีนในฐานะพ่อค้าชาวโปรตุเกส แต่ได้เสนอตนเองในฐานะพ่อค้าสยามหรือพ่อค้ามาเลย์⁸⁴ นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2062 จนถึงปี พ.ศ.2097 อันเป็นปีที่โปรตุเกสได้รับการยอมรับให้ค้าขายตามแถบชายฝั่งทะเลของ

⁸¹ เดอ ชัวซีย์, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี พ.ศ.2228 และ 2229 ฉบับสมบูรณ์ , แปลโดยสันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า , 2516) , หน้า 399.

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า502.

⁸³ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศ ในคริสต์ศตวรรษที่17 เล่ม 4, แปลโดยไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (พระนคร : คุรุสภาลาดพร้าว, 2513), หน้า 41-42.

⁸⁴ Rui D'Ávila Lourido, "European trade between Macao and Siam from the beginning to 1663," IEAHA 14 (1996) : 5.

กวางตุ้งใต้ โดยจ่ายภาษีแก่ทางการจีน 20 เปอร์เซ็นต์ เท่ากับพ่อค้าสยาม หลักฐานระยะหลังของอังกฤษก็เคยระบุด้วยว่า เพื่อความปลอดภัยต่อการเดินเรือบางครั้งพ่อค้าสยามเองก็จำเป็นต้องอาศัยร่วมแรงของฮอลันดาในการเดินเรือค้าขายกับจีน หรือญี่ปุ่น⁸⁵ มิฉะนั้นอาจจะถูกเรือของอังกฤษโจมตียึดทรัพย์สินระหว่างทางได้ สภาพการเดินเรือของโปรตุเกส จากอาณานิคมมาเก๊าสู่กรุงศรีอยุธยาจากการศึกษาของโลริดู เริ่มจากมาเก๊า มุ่งตรงไปยัง San Chãoa หรือ St.João ผ่านด้านตะวันออกของเกาะไหหลำมุ่งสู่เกาะคันเตา (Pulo Chantão) ชายฝั่งเวียดนามจากนั้นจึงแล่นสู่หมู่เกาะ João Preto และ Pulo Cambim เพื่อบรรทุกน้ำจืดในฤดูมรสุม บริเวณนี้จะเต็มไปด้วยอันตรายจากหินโสโครก การแล่นเรือผ่านด้านตะวันออกของเกาะจะปลอดภัยกว่า จาก Pulo Cambim ก็มุ่งสู่ Varella ซึ่งมีน้ำจืดคุณภาพดี แล้วจึงไปถึงเมืองท่า Pandeirao และเกาะ Pulo Cecir กับเกาะ Pulo Condor ของจัมปา ที่เกาะPulo Candor นี้ พ่อค้าโปรตุเกสอาจใช้เป็นเส้นทางไปสิ้นสุดที่มะละกา หรือแล่นสู่เกาะPulo Hube เพื่อเดินทางต่อไปยังสยาม⁸⁶

6. การเข้ามาของชาวตะวันตกชาติอื่น : ความเสื่อมของโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยา

ระหว่างปี พ.ศ.2121-2123 กษัตริย์ฟิลิปที่ 2 แห่งสเปน ได้อ้างสิทธิเป็นราชทายาทเหนือราชบัลลังก์โปรตุเกส ทำให้โปรตุเกสถูกรวมเข้ากับสเปนตั้งแต่ พ.ศ. 2121-2183⁸⁷ ในระหว่างนี้ได้เกิดเหตุการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อการเดินทางเรือและการค้าในเอเชียของโปรตุเกสอย่างใหญ่หลวงจนมีผลให้การเดินทางระหว่างมะละกาและมาเก๊าประสบกับความยุ่งยาก อันมีผลต่อการเดินเรือเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาด้วย การอ้างสิทธิในราชบัลลังก์โปรตุเกสของกษัตริย์ฟิลิปที่ 2 แห่งสเปนถูกชาวโปรตุเกสต่อต้าน

⁸⁵ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศในคริสต์ศตวรรษที่17 เล่ม 4 . แปลโดยสุภรณ์ อัสวสันโสภณ, หน้า177.

⁸⁶ Rui D'Ávila Lourido , op.cit., p. 6

⁸⁷ อันโตนิโย ดา ซิลวา เรโก , “การศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างโปรตุเกสและสยามตั้งแต่ปี พ.ศ. 2054 ถึงรัชสมัยปัจจุบันโดยย่อ, ” 470 ปีแห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส , หน้า4 : ชื่อผู้เขียนบทความใช้ตามต้นฉบับเอกสารอ้างอิง

เพียงเล็กน้อยเท่านั้นแม้ขุนนางโปรตุเกสจำนวนมากมีความพอใจในการรวมประเทศกับสเปน แต่พลเมืองโปรตุเกสกลับมีแต่ความขุ่นเคือง สับสนและท้อแท้เนื่องจากตกอยู่ในสภาวะขาดผู้นำ หลังจากกษัตริย์ซีบัสติอาว (Sebastião) ผู้ทรงไว้รัชทายาทสิ้นพระชนม์จากการรบที่อัลคาเซอร์ เคบิร (Alcacer Kebir) ในมอริออคโค (Morocco) เมื่อวันที่ 4 กันยายน พ.ศ.2121⁸⁸ กษัตริย์ฟิลิปที่ 2 แห่งสเปน ทรงเป็นฟิลิปที่ 1 แห่งโปรตุเกส ทรงตั้งสัตย์ปฏิญาณในการจรรโลงกฎหมายและภาษาโปรตุเกสโดยขอคำปรึกษาจากขุนนางชาวโปรตุเกสต่อกิจการต่างๆ ที่เกี่ยวกับดินแดนโพ้นทะเลของโปรตุเกสจะทรงแต่งตั้งแต่ชาวโปรตุเกสให้ไปปฏิบัติหน้าที่ในอาณานิคมของโปรตุเกสเท่านั้น และที่สำคัญคือจะทรงห้ามมิให้ชาวสเปนเข้าไปค้าขายหรือตั้งถิ่นฐานในอาณานิคมของโปรตุเกสอย่างเด็ดขาด ซึ่งชาวโปรตุเกสก็จะต้องยึดถือกฎเกณฑ์เดียวกันนี้ด้วย ในรัชสมัยของกษัตริย์ฟิลิปที่ 4 สิทธิพิเศษดังกล่าวถูกบั่นทอนลงทำให้ชาวโปรตุเกสไม่พอใจการปกครองของสเปนยิ่งขึ้น ชาวโปรตุเกสได้กล่าวหาว่าความเกียจคร้านของราชบัลลังก์โปรตุเกสทำให้ฮอลันดากับอังกฤษซึ่งเป็นศัตรูของสเปนพลอยเป็นศัตรูกับโปรตุเกสด้วย ประเด็นดังกล่าวบ็อกเซอร์ได้วิจารณ์ว่าไม่ยุติธรรมต่อสเปน เพราะการที่โปรตุเกสประกาศครอบครองน่านน้ำทางตะวันออกของแหลมกู๊ดโฮปและน่านน้ำส่วนใหญ่ในมหาสมุทรอินเดียรวมทั้งการที่กษัตริย์สเปน ทรงห้ามมิให้ชาวสเปนและชาวโปรตุเกสค้าขายกับชาวฮอลันดา น่าจะเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ชาวฮอลันดามุ่งร้ายต่อชาวโปรตุเกสมากกว่า โดยในระหว่างที่กำลังมีการรบกันในยุโรปนั้น ฮอลันดาก็ได้โจมตีอาณานิคมของโปรตุเกสและสเปนในดินแดนต่างๆ รวมทั้งอาณานิคมของโปรตุเกสในเอเชีย แอฟริกา และอเมริกาใต้ หลังจากกองเรือของสเปนที่มีโปรตุเกสร่วมรบด้วยประสบความพ่ายแพ้อย่างยับเยินต่อกองทัพเรืออังกฤษในยุโรป เมื่อปี พ.ศ.2131 กองทัพเรือโปรตุเกสและสเปนได้มีสภาพอ่อนแอลงไป แม้แต่การคุ้มครองเส้นทางการเดินเรือในมหาสมุทรอินเดียของโปรตุเกสก็ไม่เข้มแข็งดังเดิม ทำให้ฮอลันดาและอังกฤษเริ่มแทรกแซงการเดินเรือของโปรตุเกสในมหาสมุทรอินเดียนับแต่บัดนั้น⁸⁹ โปรตุเกสสามารถเดินเรือค้าขายทางตะวันออก โดยปราศจากการแข่งขันกับชาติอื่นเป็นเวลาเกือบหนึ่ง

⁸⁸ C.R. Boxer , op. cit ., p. 42

⁸⁹ Ibid., pp.42-43.

ศตวรรษ เส้นทางเดินเรืออ้อมแหลมกู๊ดโฮปไปยังตะวันออกถูกโปรตุเกสปกปิดอย่างเข้มงวด แม้กระนั้นฮอลันดาก็ได้พยายามค้นหาเส้นทางเดินเรือผ่านทางเหนือของยุโรปเพื่อไปถึงญี่ปุ่น จีน และอินเดียเมื่อ พ.ศ.2137 แต่ไม่ประสบความสำเร็จขณะที่โปรตุเกสยังมีอำนาจทางทะเลชาวฮอลันดาบางคนก็เคยเดินทางไปยังอินเดียเช่นกัน โดยที่บ้างก็เป็นพ่อค้า บ้างก็เป็นพลปืนและลูกเรือในเรือของชาวโปรตุเกสแต่ชาวฮอลันดายังขาดความรู้ในการเดินเรือจนกระทั่งเมื่อ แจน ฮุยเกิน ฟอน ลินโชเทน (Jan Huygen van Linschoten) นักเดินทางชาวฮอลันดาผู้เคยอยู่ในสเปนตั้งแต่อายุ 16 ปี อยู่ในลิสบอน 4 ปี และทำงานที่เมืองกัวอีก 5 ปี ในตำแหน่งเลขานุการของอาร์คบิชอปโปรตุเกสแห่งกัว เขาเดินทางกลับฮอลันดาในปีพ.ศ.2135 พร้อมด้วยความรู้ในการเดินเรือและการค้าขายในมหาสมุทรอินเดีย ลินโชเทนได้ตีพิมพ์หนังสือ “การเดินทางของโปรตุเกสทางตะวันออก” เมื่อ พ.ศ.2138 และได้พิมพ์หนังสือชื่อ “การเดินทางของลินโชเทนไปยังตะวันออก หรือหมู่เกาะอินเดียของโปรตุเกส” เมื่อ พ.ศ.2139 หนังสือดังกล่าวได้เปิดเผยรายละเอียดเกี่ยวกับการเขียนแผนที่สภาพภูมิศาสตร์ รวมทั้งความมั่งคั่งของโปรตุเกสในตะวันออกและชี้ว่าอิทธิพลของโปรตุเกสกำลังเสื่อมลงจะเป็นโอกาสอันดีต่อฮอลันดาในการเข้าไป แรกรุกซึ่ง ลินโชเทนเห็นว่าชาวโปรตุเกสเป็นดินแดนที่เหมาะสมต่อการเป็นศูนย์กลางทางการค้าของฮอลันดาเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากโปรตุเกสไม่มีใครจะเดินทางเข้าไป งานเขียนของลินโชเทนเป็นแรงจูงใจให้ชาวฮอลันดาเดินทางออกไปค้าขายทางตะวันออกมากยิ่งขึ้น⁹⁰

ชัยชนะระยะแรกของฮอลันดาในเอเชียตะวันออกเริ่มต้นด้วยการยึดครองหมู่เกาะเครื่องเทศ เมื่อ พ.ศ.2148 ชาวฮอลันดาถูกโปรตุเกสต่อต้านอย่างเข้มแข็งที่เกาะทิดอร์ (Tidor) แต่ก็สามารถยึดครองเกาะอัมบอยนา (Amboina) ได้โดยปราศจากการต้านทานในปี พ.ศ.2149 สเปนได้ฉวยโอกาสเป็นศัตรูกับโปรตุเกสโดยเข้าไปยึดครองเกาะทิดอร์ และปกครองพื้นที่บางส่วนของเกาะแตรันตี* ไวกนกระทั่งเมื่อกองทัพเรือของจีนยกกำลังเข้าโจมตีมะนิลาใน พ.ศ.2165 สเปนจึงถอนกำลังทหารทางเรือออกจากหมู่เกาะโมลุกกะกลับไปยังมะนิลา ฮอลันดาทำความเสียหายแก่เมืองท่าต่าง ๆ ของ

⁹⁰ Ibid., pp.42-43.

* เกาะเทอร์เนต (Ternate)

โปรตุเกสอย่างยับเยินต่อมาประมาณ พ.ศ.2170 ฮอลันดาได้ปิดกั้นเส้นทางเดินเรือผ่านช่องแคบมะละกาและได้ยึดครองเมืองท่าของโปรตุเกสที่ละแห่งตามลำดับ โปรตุเกสเสียมะละกาแก่ฮอลันดาเมื่อ พ.ศ.2184 เสียจำฟนา (Jaffna) ซึ่งเป็นป้อมปราการแห่งสุดท้ายของโปรตุเกสในศรีลังกาเมื่อพ.ศ.2201 การยึดครองดินแดนต่างๆ ในเอเชียสิ้นสุดลงเมื่อฮอลันดาแย่งโคชิน (Cochin) และดินแดนบนชายฝั่งมะละบาร์ของโปรตุเกสได้ใน พ.ศ.2176 จากปัจจัยดังกล่าวข้างต้นทำให้ฮอลันดาประสบความสำเร็จในการควบคุมแหล่งกานพลู จันทร์เทศและแหล่งเครื่องเทศในหมู่เกาะโมลุกกะ รวมทั้งแหล่งพริกไทยบนดินแดนชายฝั่งมะละบาร์ และสามารถผลักดันโปรตุเกสออกจากการควบคุมผลประโยชน์การขนส่งสินค้าในเอเชียด้วย การที่โปรตุเกสถูกขับไล่ออกไปจากญี่ปุ่นในปี พ.ศ.2182 ตามนโยบายทางการเมืองและทางศาสนาของโชกุน โทกุงาวะทำให้พ่อค้าชาวฮอลันดาเป็นผู้ผูกขาดการค้าระหว่างญี่ปุ่นกับยุโรปแต่เพียงชาติเดียว⁹¹

เรื่องราวเกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยาได้แพร่ไปถึงยุโรปเป็นเวลานานแล้ว อาทิ หนังสือสัญญาฉบับแรกๆ ระหว่างชาวโปรตุเกสกับกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ.2054 และอีก 2 ปีต่อมา หรือพระราชสาส์นของกษัตริย์โปรตุเกสที่มีไปถึงพระสันตปาปาก็ถูกตีพิมพ์เผยแพร่ในโรม โดยเฉพาะข้อความที่เกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยาก็ได้ถูกยกมากล่าวถึงด้วยพระราชสาส์นนี้มีผู้อ่านมากมาย ทำให้มีการตีพิมพ์ถึง 12 ครั้ง จนถึงปี พ.ศ.2100 มีการเผยแพร่เป็นภาษาต่างๆ ใน อิตาลี ออสเตรีย ฝรั่งเศส เยอรมันและในแถบฟลินเดอร์ นอกจากนี้งานเขียนของโตเม ปีริช* และดูอาร์ตี บาร์บูซา (Duarte Barbosa) ยังถูกตีพิมพ์ขึ้นเป็นภาษาอิตาเลียนในปี พ.ศ.2093อีกด้วย⁹² การค้นพบและการผูกขาดทางการค้าของโปรตุเกสในตะวันออกจึงมิได้เป็นความลับอีกต่อไป โยส เซาเทน (Joost Schouten) พ่อค้าชาวฮอลันดาซึ่งเคยมาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาถึง 2 ครั้ง รวมเป็นเวลาถึง 8 ปี (ครั้งแรกเข้ามาในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พ.ศ.2163-2171

⁹¹ C.R. Boxer, op. cit., pp. 43-45

* ดร.สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ ตั้งข้อสังเกตว่างานของปีริช สูญหายไปจนกระทั่งปี พ.ศ.2488 จึงถูกตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ ฮักเลียต โซไซตี้ (Haklyut Society)

⁹² หลุยส์ เดอ มาโตส, เรื่องเดิม, หน้า 33-34

ครั้งที่ 2 ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ.2172-2199) ได้บันทึกสภาพการณ์ ซึ่งชาวโปรตุเกสได้เผชิญหลังจากอิทธิพลทางการเดินเรือตกต่ำว่า⁹³

เมื่อพวกเราชาวฮอลันดาได้เข้ามาถึงที่นี่ พวกเราจึงค่อย ๆ บันทึบทอนผลประโยชน์เหล่านี้ทุกอย่างไปของโปรตุเกส จนบัดนี้เราสามารถกล่าวได้ว่าโปรตุเกสยากจนลงเป็นอันมาก เมื่อ พ.ศ. 2167 เรือสำเภาสอลันดาลำหนึ่งได้ถูกเรือสำเภาสเปนยึดเอาไปใน่านน้ำสยามเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงทราบทรงกริ้วเป็นกำลังโปรดฯ ให้ยึดเรือสำเภาสเปนนั้นเป็นการตอบแทน ด้วยเหตุนี้จึงเกิดการรบพุ่งขึ้นระหว่างกรุงศรีอยุธยาและมะนิลา ในขณะนี้แม้ถึงแม้ว่าชาวโปรตุเกสจะไม่สามารถรักษาเกียรติและการค้าของตนให้รุ่งเรืองคงที่ดังแต่ก่อนได้ก็จริง แต่ชาวโปรตุเกสก็ยังคงอาศัยอยู่ในกรุงนี้ด้วยความสงบสุข พระมหากษัตริย์และบรรดาเสนาบดีไม่โปรดพวกนี้เหมือนแต่ก่อน รวมทั้งตัวผู้สำเร็จราชการเมืองมะละกาด้วย ในปัจจุบันชาวโปรตุเกสยากจนลงพวกที่ยังอยู่ในกรุงก็เป็นพวกที่มีตำแหน่งฐานะการค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ และยังมีพวกลูกครึ่งโปรตุเกสที่มีพ่อเป็นโปรตุเกสและมีแม่เป็นคนอินเดีย เมื่อก่อนพวกลูกครึ่งมีฐานะตำแหน่งใหญ่โตเป็นที่นับถือแก่คนทั่วไป แต่ครั้งใน พ.ศ. 2174 พวกโปรตุเกสใช้กำลังหักหาญพ่อค้าชาวสยามในทะเลหลวง พระมหากษัตริย์ทรงตอบโต้ยึดเรือโปรตุเกสลำหนึ่ง และโปรดให้จับชาวโปรตุเกสคนที่กระทำผิดเข้าขังคุก ภายหลังเหตุการณ์นั้นได้ 2 ปี ชาวโปรตุเกสที่ถูกคุมขังใช้กลอุบายหนีออกจากคุกไปได้ พระมหากษัตริย์ทรงกริ้วเป็นอันมากโปรดให้ยึดเรือสเปน 1 ลำ ซึ่งจอดอยู่ ณ เมือง

⁹³ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 76 จดหมายเหตุของโยส เซาแทน., แปลโดย ขจร สุขพานิช , หน้า 34-37.

นครศรีธรรมราชและเรือโปรตุเกสอีก1ลำที่เมืองตะนาวศรีผู้คนบนเรือทั้งสองได้ถูกจำคุกไว้2 ปีแล้วพระราชทานอภัยโทษให้...⁹⁴

นอกจากหลักฐานของโยส เซาเทน แล้ว ยังมีปัจจัยอื่นๆ ที่แสดงถึงความตกต่ำทางการเดินเรือและการค้าของโปรตุเกสอย่างรุนแรง ในช่วงกลางของพุทธศตวรรษที่22-23 ปราบฏการณ์ดังกล่าวส่งผลกระทบต่อสถานะทางเศรษฐกิจของกรุงศรีอยุธยาด้วย เมื่อใดที่การค้าระหว่างกรุงศรีอยุธยากับโปรตุเกสซบเซา พระมหากษัตริย์ไทยจะส่งทูตไปยังเมืองกัวและลิสบอน เพื่อเชิญชวนให้โปรตุเกสส่งเรือมาค้าขายยังกรุงศรีอยุธยา⁹⁵

ในเวลาต่อมาสัญญาสันติภาพซึ่งลงนามในยุโรประหว่างโปรตุเกสกับฮอลันดา เมื่อ พ.ศ.2204 ได้รับการยอมรับจากอาณานิคมของฮอลันดาในมหาสมุทรอินเดียและปัตตาเวียเมื่อ พ.ศ.2206 ช่วงเวลานี้เองจึงเป็นระยะแห่งการเปลี่ยนถ่ายอำนาจทางทะเลจากโปรตุเกสไปอยู่ภายใต้อิทธิพลของฮอลันดาอย่างแท้จริง นับแต่โปรตุเกสเสียมะละกาแก่ฮอลันดาในปี พ.ศ.2184 อาณานิคมและสถานีการค้าของโปรตุเกสก็ทยอยหลุดมือจากโปรตุเกสไปทีละแห่งตามลำดับโดยในปี พ.ศ.2201 ศรีลังกาซึ่งเป็นแหล่งรวบรวมอบเชยสำคัญของโปรตุเกสก็ถูกบริษัทอินเดียตะวันออก(VOC.)⁹⁶ ของฮอลันดาครอบครอง ถัดมาในปี พ.ศ.2206 เกรกานอร์ (Graganor) ก็ถูก VOC. ยึดได้ในเวลาใกล้เคียงกับโคชิน (Cochin) และ คานานอร์ (Cananor) อันเป็นแหล่งผลิตพริกไทยแห่งสำคัญของโปรตุเกส การสูญเสียโคชิน ถือเป็นจุดหักเหสำคัญในประวัติศาสตร์ของรัฐโปรตุเกสอินเดีย (Estado da Índia) ก่อนจะมีการสถาปนาอำนาจของฮอลันดาและอังกฤษในเอเชียเวลาต่อมา

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน , หน้า 34-37.

⁹⁵ นันทิยา สว่างวุฒิชัยธรรม , "เอกสารภาษาโปรตุเกสที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยา," การสัมมนาประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาเรื่องหลักฐานด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีสมัยอยุธยา . 14-16 มิถุนายน 2526, หน้า 7

⁹⁶ ย่อจาก Vereenigde Oostindische Compagnie ต่อไปจะใช้ VOC. ตามเหมาะสม

7. วิถีโศบายของทางการสยามต่อชุมชนโปรตุเกส

วิถีโศบายของทางการสยามต่อชุมชนโปรตุเกส และชาวต่างชาติอื่นๆ ในเมืองพระนครศรีอยุธยา อาจสะท้อนให้เห็นสภาพการณ์เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของชุมชนแห่งนี้ในช่วงเวลาต่างๆ ได้ ในรัชสมัยของสมเด็จพระเอกาทศรถราชงานของกาเบรียล เทวัวร์ชัน ถึงบริษัท อีสต์ อินเดีย ที่บันคัม ลงวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ.2150 ระบุถึงแนวทางการเมืองและการค้าระหว่างประเทศของทางการสยามต่อชาวฮอลันดาและโปรตุเกส โดยยกย่องฮอลันดาให้มีสิทธิพิเศษทางการค้าเท่าเทียมกับโปรตุเกส แม้ว่าเพิ่งจะเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาก็ตาม⁹⁷ ด้วยเหตุนี้ VOC. จึงออกคำสั่งต่อนายแลมเบิร์ต จากอบเสนเฮน (Lembert Jacobsen Heyn) หัวหน้าพ่อค้า และบรรดาผู้ช่วย (ลงวันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2151) ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้ดูแลสินค้าและเงินสต็อกที่ค้างในสยาม ให้สานต่อนโยบายของห้างด้วยการออกไปเยี่ยมเยือนและมอบของกำนัลให้แก่ข้าราชการไทย⁹⁸ การกระทำดังกล่าวส่งผลดีให้แก่พ่อค้าฮอลันดาในสยามอย่างคาดไม่ถึง โดยเฉพาะเมื่อมีจดหมายอีกฉบับหนึ่งระบุวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2151 กล่าวถึงการเสนอให้ถวายอัญมณีสีเขียวและสิ่งของสวยงามบางอย่างแก่สมเด็จพระเอกาทศรถ⁹⁹ ผลที่ได้รับคือสมเด็จพระเอกาทศรถทรง "โปรดปรานเขา (แมร์เทน เฮาท์แมน) มากกว่าพ่อค้าฮอลันดาอีกคนหนึ่งทำให้เขาถูกอิจฉา"¹⁰⁰ ซึ่งอาจมีส่วนทำให้พ่อค้าฮอลันดามีความใกล้ชิดกับราชสำนักสยามมากขึ้น ถึงกับทรงขอให้นายเฮาท์แมนเขียนจดหมายเตือนให้ผู้อำนวยความสะดวกในวันออกส่งสินค้าที่พระองค์ต้องการไปยังกรุงสยามให้ครบถ้วน¹⁰¹ สอดคล้องกับหลักฐานที่ระบุว่าสยามส่งทูตไปฮอลันดาเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีต่อกันเมื่อฮอลันดามีแผนการที่จะสร้างป้อมที่เกาะตะมะ หลักฐานโปรตุเกสระบุว่า เป็นสิ่งที่มีอันตรายต่อฐานะของโปรตุเกสเป็นอย่างยิ่ง¹⁰² ด้วยเหตุนี้โปรตุเกสจึงวางแผนตอบโต้สยามด้วยการ

⁹⁷ กรมศิลปากร, บันทึกสัมพันธไมตรีฯ เล่ม 1, หน้า 1-2.

⁹⁸ นันทา สุตกุล (แปล), เรื่องเดิม, หน้า 2.

⁹⁹⁻¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

¹⁰² กรมศิลปากร, บันทึกสัมพันธไมตรีฯ เล่ม 1, เรื่องเดิม, หน้า 13

สนับสนุนให้ฟิลิป เดอะ บรูท (Philip the Brute) หรือฟิลิป ดี บริตู* เตรียมการยึดครอง และปิดล้อมมะริด¹⁰³ ตะนาวศรีและทวาย เพื่อให้ชายฝั่งทะเลด้านนี้ตกอยู่ภายใต้ อิทธิพลของโปรตุเกสโดยสมบูรณ์ และทำให้โปรตุเกส มีอิทธิพลอย่างมากในพื้นที่นี้¹⁰⁴ จากทำที่ดังกล่าวพระเจ้าแผ่นดิน โปรตุเกสทรงมีพระราชสาส์นไปยังผู้สำเร็จราชการ โปรตุเกสประจำอินเดียเมื่อวันที่ 4 มกราคม พ.ศ.2151 ว่า

ข้าพเจ้าได้รับแจ้งมาเหมือนกันว่าการที่จะจัดสร้างป้อม ปรากรขึ้นที่เมืองมะตะบันนั้นไม่เป็นการยากเย็นแต่อย่างใด เพราะเมืองนี้ไม่มีผู้พักอาศัยอยู่มาก และจากเมืองนี้เราอาจยึด ครอบอาณาเขตต่อไป แล้วพยายามชักชวนผู้คนให้เข้ามาอาศัย มากขึ้น และแม้ว่าเราจะได้สั่งให้คนของเราศึกษาหารายละเอียด อื่นแล้วรายงานมาให้เราทราบ เกี่ยวกับเรื่องนี้ภายในอาณาจักรนี้ก็ ตาม แต่เราก็กังไม่อาจตัดสินใจลงไปได้ว่าทางไหนจะสะดวกที่สุด ดังนั้นเราจึงรู้สึกว่าเป็นการเหมาะสมที่จำต้องนำเรื่องนี้เข้าปรึกษา ในที่ประชุมสภาฯ โดยเน้นให้พิจารณาถึงเรื่องที่พวกขบถ* คิด ต่อต้านกับพระเจ้าแผ่นดินสยาม และนำคณะทูตสยามไปส่งยัง ประเทศฮอลแลนด์** ทั้งยังมีจุดประสงค์ที่จะพยายามสร้าง มิตรภาพไว้กับพระเจ้าแผ่นดินสยาม เข้าใจว่าพวกขบถเหล่านี้จะ ได้สร้างป้อมปรากรไว้ในอาณาจักรแห่งนี้ด้วย และด้วยเหตุนี้เรา จึงได้เขียนถึงท่าน เพราะหากการนี้เป็นเช่นนั้นจริงแล้วก็จะทำให้

* ผู้มีฉายาว่านายพลแห่งสิริียม (General of Siriam) ทหารรับจ้างชาวโปรตุเกส ซึ่งมีชัยชนะต่อเมืองมะตะมะ และมะละลำเลิง (Martaban – Mourmelon) อันเป็นเมือง ที่อยู่ภายใต้การปกครองของพระยาทะละ (Bangicdelaa) ขุนนางสยาม

¹⁰³ หลักฐานระบุว่า พระเจ้ากรุงสยามตั้งใจจะยกเมืองมะริดให้แก่ฮอลันดาหลาย ครั้ง ดู นันทา สุตกุล (แปล), เรื่องเดิม, หน้า44

¹⁰⁴ นันทา สุตกุล (แปล), เรื่องเดิม, หน้า35-36

* หมายถึงฮอลันดา

** คำนวณแบบแปลใช้ศัพท์คำนี้

การติดต่อกับชายกับมะละกาและภาคใต้เป็นไปด้วยความยากลำบาก ถ้าพระเจ้าแผ่นดินสยามพระองค์นี้เป็นพระมหากษัตริย์ที่เรื่องอำนาจยิ่งใหญ่ในดินแดนแถบนี้ ทั้งทางด้านกำลังทหารและความมั่งคั่ง มีทรัพย์สินเงินทองมากมาย และถ้าหากพวกเขาได้วิธีรบพุ่ง โดยใช้กำลังอาวุธและรีพล ซึ่งเข้าใจว่าพวกเขาจะมีแผนที่จะทำเช่นนั้นอยู่แล้วก็นับว่าเราเป็นฝ่ายเสียเปรียบอย่างช่วยไม่ได้เลย และก็หวังว่าการสร้างป้อมปราการขึ้นที่เมืองมะตะบันประชิดเขตแดนของพระเจ้าแผ่นดินสยาม อาจจะทำให้พระเจ้าแผ่นดินสยามเกรงกลัว ไม่กล้าสนับสนุนชาวฮอลันดาอีกต่อไป เพราะว่ป้อมที่เมืองสิริเยมที่อยู่ไกลพระองค์ออกไปมาก เราจึงหวังว่าจะเป็น การช่วยบังคับให้พระองค์ยอมจำนน ทำสัญญาพระราชไมตรีกับผู้สำเร็จราชการในอินเดีย แล้วคงจะส่งคณะราชทูตไปเจรจาด้วย ซึ่งเรื่องนี้ข้าหลวงที่นั่น ได้เขียนมาว่า แผ่นดินมอญขณะนี้ถูกตียับเยิน พลเมืองก็ถูกกวาดต้อนไปเหลือน้อยมาก ฉะนั้น การสร้างป้อมขึ้นที่นี่ จึงไม่จำเป็นต้องเสียรีพลรบพุ่งทำสงครามแต่ประการใด หรือเสียค่าใช้จ่ายอะไรทั้งสิ้น ฝั่งแผ่นดินมอญและเบงกอลา จะสวมักคิดถวายราชบรรณาการแก่เรา ฉะนั้นจึงไม่ควรปล่อยโอกาสอันดีนี้ให้หลุดมือไป และจะเป็นการกันมิให้มหาอำนาจอื่นมาฉกชิงไปเสียก่อน หวังว่าเมื่อได้พิจารณาถึงเหตุผลเหล่านี้โดยถี่ถ้วนและเหตุผลอื่นๆ ที่ท่านจะแนะนำแก่เราแล้ว ก็จะเพิ่มน้ำหนักให้แก่ข้อคิดที่ว่า ควรจะจัดสร้างป้อมขึ้นที่เมือง มะตะบัน และรู้สึก ว่ากว่าที่จะต้องมารอรับจดหมายตอบจากข้าพเจ้า โอกาสอันดีนี้อาจจะหลุดลอยไปเสียแล้วก็ได้ ฉะนั้นเมื่อเป็นที่ทราบดีแก่ใจแล้วทุกประการ ควรรีบเร่งดำเนินการทุกอย่าง เท่าที่ท่านจะทำได้ ขอให้ท่านตัดสินใจปฏิบัติ ภารกิจของท่านให้เสร็จสิ้นโดยเร็ว ตามแต่ทางจะเห็นสมควรและสะดวกต่อท่าน ¹⁰⁵

¹⁰⁵ กรมศิลปากร, บันทึกสัมพันธไมตรีฯ เล่ม 1, หน้า 3-5.

วิเทโศบายของกษัตริย์โปรตุเกสต่อสยาม ดังปรากฏหลักฐานในปี พ.ศ.2151 น่าจะก่อให้เกิดปฏิกิริยาอย่างฉับพลันต่อสยาม ดังจะเห็นว่าในปี พ.ศ.2155 หลักฐานจดหมายของคอร์เนเลียส ฟอน ไนเยโรด (นิวรุค) แห่งกรุงศรีอยุธยาถึงเฮนดริค แยนส์เซน แห่งปัตตานี ระบุว่าพระเจ้ากรุงสยามทรงพระราชทานผลประโยชน์แก่ชาวฮอลันดา เพื่อเป็นการตอบโต้ต่อทางการโปรตุเกสกล่าวคือ

มิได้มีการเก็บภาษีและอากร ไม่ยอมให้ทำสัญญาทางการค้ากับชาติอื่น ยอมให้สร้างบ้านมีรั้วหินล้อมรอบได้ และอนุญาตให้ผู้สำเร็จราชการสร้างทุกสิ่งทุกอย่าง ที่ควรจะสร้างขึ้นได้ เช่นเดียวกับชาวจีน จะไม่ต้องจ่ายอะไรอื่น นอกจากภาษีและอากรแต่อย่างเดียวและได้รับความคุ้มครองทางกฎหมายมิให้มีการประทุษร้ายร่างกายได้ เช่นเดียวกับสัญญาที่ได้ทำกับเจ้าครองนครปัตตานี¹⁰⁶

หลักฐานของฮอลันดาระบุว่าทั้งๆที่มิได้นำเครื่องราชบรรณาการไปถวายแต่เป็นที่น่าสังเกตว่าพระเจ้ากรุงสยามไม่ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะได้ทรัพย์สินตอบแทนจากการพระราชทานสิทธิพิเศษและผลประโยชน์ให้แก่ชาวฮอลันดา ยกเว้นผ้า และสินค้าต่างๆ ที่มาจากฮอลันดา ต่อมาพระเจ้าแผ่นดินสยามทรงมีพระราชสาส์นสองฉบับฝากไปกับนายคอร์เนเลียส อันมีใจความว่าทรงมีพระราชประสงค์จะพระราชทานเมาะตะมะ และตะนาวศรีแก่ชาวฮอลันดา¹⁰⁷ การพระราชทานสิทธิพิเศษและผลประโยชน์แก่ชาวฮอลันดานั้นเป็นการผิดสังเกต รวมถึงการจะยกเมือง เมาะตะมะ และตะนาวศรีแก่ชาวฮอลันดา ทั้งๆที่ไม่มีเครื่องราชบรรณาการมาถวาย น่าจะมาจากพระเจ้าแผ่นดินสยามทรงวิตกถึงการคุกคามของโปรตุเกสใกล้เมืองชายแดนของสยามด้านฝั่งทะเลอันดามัน ซึ่งแม้แต่เรือพ่อค้าอังกฤษที่เดินทางเข้ามาค้าขายในสยามก็ยังไม่กล้าแสดงอาการขัดแย้งกับชุมชนโปรตุเกสในสยาม¹⁰⁸ ดังนั้นกษัตริย์สยามตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถจนถึงสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจึงทรงมีพระราชประสงค์

¹⁰⁶ นันทา สุตกุล(แปล), เรื่องเดิม, หน้า13-14

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า14-15

¹⁰⁸ กรมศิลปากร. บันทึกสัมพันธไมตรีฯ เล่ม1. หน้า16

จะใช้อำนาจทางทะเลของฮอลันดาและอังกฤษเข้ามาถ่วงดุลย์อำนาจของโปรตุเกสซึ่งยังคงมีอยู่ในย่านทะเลอันดามันตามหลักฐานของฮอลันดา ผลที่ตามมาคือหัวหน้าพ่อค้าฮอลันดาและหัวหน้าพ่อค้าอังกฤษแห่งกรุงศรีอยุธยาได้รับโอกาสให้เข้าไปร่วมพระราชพิธีคัมภีร์พัฒนาสัตยาในวันที่ 29 กันยายน พ.ศ.2155 ตามรายงานของแมร์เทน เฮาท์แมนหัวหน้าพ่อค้าฮอลันดา¹⁰⁹ นอกจากนี้ทั้งพ่อค้าฮอลันดาและพ่อค้าอังกฤษต่างก็ได้รับอนุญาตในการปลูกสร้างอาคารและขยายที่ดินเพิ่มมากขึ้น ยิ่งกว่านั้นชาวฮอลันดายังได้ตามเสด็จขบวนพยุหยาตราทางชลมารคด้วย¹¹⁰ นอกจากนี้จดหมายของคอร์เนเลียส แอนโนเยนโรด เขียนที่กรุงศรีอยุธยา ถึง เอช. แอนเซนที่ ปัตตานี ลงวันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ.2155 กล่าวถึงการขับไล่ชาวญี่ปุ่นออกจากเพชรบุรี หลักฐานของฮอลันดาระบุว่าชาวญี่ปุ่นมีจุดมุ่งหมายจะยึดอำนาจจากสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เมื่อกรุงล้านช้างทราบข่าวก็ได้ยกทัพลงมาช่วยป้องกันเมืองพระนครศรีอยุธยา แต่พระเจ้ากรุงสยามไม่ทรงเชื่อใจในพฤติกรรมดังกล่าว ทัพล้านช้างจึงถูกขับไล่ล่าถอยกลับไป ระหว่างเหตุการณ์ครั้งนี้พระเจ้ากรุงสยามทรงดำริจะให้ชาวฮอลันดาเข้ามาประจำหน้าที่ยิงปืนใหญ่ซึ่งเจ้าชายแห่งออเรนจ์ได้นำเข้ามาถวายด้วยเมื่อพระเจ้ากรุงสยามเสด็จกลับสู่กรุงศรีอยุธยาแล้วก็ทรงบัญชาให้ชาวญี่ปุ่นเดินทางออกไปจากประเทศสยามให้หมดสิ้นภายใน 3-4 วัน ทั้งๆ ที่การค้าระหว่างสยามกับญี่ปุ่นกำลังดำเนินไปด้วยดี¹¹¹

นอกจากความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับฮอลันดาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเอกาทศรถจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมจะส่งผลกระทบต่อนอชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาแล้ว บันทึกของ แมร์เทน เฮาท์แมน ลงวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ.2155 ระบุว่าผลประโยชน์ที่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมพระราชทานแก่ชาวอังกฤษก็ส่งผลกระทบต่ออชุมชนโปรตุเกสด้วย กล่าวคือหลังจากพ่อค้าชาวอังกฤษได้ขายผ้าจำนวน 20 พับแก่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแล้ว พระองค์ได้พระราชทานสิทธิพิเศษแก่

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า13-14

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า18-19

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7-10. และ หลักฐานของโยส เซาเต็น ระบุว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงอนุญาตให้ชาวญี่ปุ่นกลับเข้ามาอีกครั้งในปี พ.ศ.2179 ดู ประชุมพงศาวดารภาคที่ 76 จดหมายเหตุโยสเซาเต็น , หน้า136.

พ่อค้าชาวอังกฤษ โดยกำหนดให้พ่อค้ามุสลิมและโปรตุเกสซึ่งนำสินค้าเข้ามายังราชอาณาจักรสยามนั้นแต่เดิมพวกเขาจะต้องส่งมอบสินค้าให้แก่เจ้าพนักงานกรมพระคลังสินค้าโดยตรง เพื่อให้เจ้าพนักงานได้คัดเลือกสินค้าที่ต้องการนำขึ้นทูลเกล้าฯถวาย แต่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงประกาศให้พ่อค้าเหล่านั้นนำสินค้าไปไว้ที่คลังสินค้าของชาวอังกฤษแทน¹¹² เพื่อให้เจ้าพนักงานจะได้ทำการตรวจตราและประเมินราคาผ้า พระเจ้าทรงธรรมทรงมอบหมายให้ออกญาดิษมหา (Okya Tismaha) เป็นตัวแทนค้าประกันการซื้อผ้าแบบใช้เครดิตอันเป็นสิทธิพิเศษซึ่งชาวอังกฤษ "ไม่สู้จะไว้วางใจเท่าใดนัก" เนื่องจากเป็นผู้เข้ามาใหม่แต่กลับได้สิทธิพิเศษมากมาย¹¹³

ความสงสัยของพ่อค้าอังกฤษนี้เป็นเพียงการแสดงความเคลือบแคลงของพ่อค้าคนหนึ่งเท่านั้น แท้ที่จริงแล้วสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงมีพระประสงค์ที่จะสร้างความอบอุ่นใจแก่พ่อค้าชาวอังกฤษอย่างจริงจังดังเห็นได้จากการที่กัปตัน โทมัส เบสท์ แอนโค แห่งอะแจ ได้รายงานแก่ โทมัส อาล์คเวิร์ธ แห่งสุรัต เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ.2156 ว่าเขาได้พบราชทูตสยามที่สุรัตและพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงสยามก็ทรงรับประกันที่จะให้ความปลอดภัยแก่พ่อค้าอังกฤษและกิจการของพวกเขาในสยาม¹¹⁴ อย่างเต็มที่เช่นกัน การที่ทางการสยามมอบสิทธิพิเศษในการค้าผ้าให้แก่พ่อค้าอังกฤษในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ได้สะท้อนให้เห็นว่าช่องทางประกอบอาชีพค้าขายสินค้าต่างๆของพ่อค้าจากชุมชนโปรตุเกสเริ่มมีอุปสรรคเด่นชัด เพราะการที่ทางการสยามกำหนดให้พวกเขาต้องนำ "สินค้าเข้า" ไปลงไว้ในโรงสินค้าอังกฤษก่อนนั้น เท่ากับสร้างความมั่งคั่งและเปิดโอกาสทางการค้าให้แก่พ่อค้าอังกฤษนั่นเอง

สถานการณ์ต่างๆของชุมชนโปรตุเกสไม่น่าจะดีขึ้นเท่าใดนักในระยะหลังเห็นได้จากพระราชสาส์นกษัตริย์โปรตุเกสพระราชทานแก่อุปราชแห่งอินเดีย ลงวันที่ 17 มกราคม พ.ศ.2161 กล่าวถึงเรื่องที่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และพระเจ้ากรุงอังวะ ได้

¹¹² กรมศิลปากร, บันทึกสัมพันธไมตรีฯ เล่ม 1, หน้า 20.

¹¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20-21.

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

ส่งทูตไปเจริญสัมพันธไมตรียังอศิตอุปราษ เจรอนนิมโม เดอ อาเยเนโค* เมื่อปี พ.ศ.2160 เนื่องจากทั้งสองฝ่าย กำลังทำสงครามกันจึงต่างก็ได้สัญญาว่าจะจัดหาสินค้า ให้โปรตุเกส พระราชสาส์นระบุว่า แม้กิจการค้าของโปรตุเกสในช่วงนี้จะดีขึ้นมาก แต่โปรตุเกสควรจะผูกมิตรภาพกับทั้งสยามและอังวะไว้ให้ดี เพื่อตัดวงผลประโยชน์ให้มากที่สุด กษัตริย์ โปรตุเกสทรงตั้งข้อสังเกตว่า

...ที่พระเจ้ากรุงสยามจะยอมยกมะตะบัน ให้นั้น ความจริงเมืองนี้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับกรุงสยาม ส่วนพระเจ้ากรุงอังวะผู้สืบเชื้อสายมาจากอาระคันนั้นเล่า ขณะนี้ก็มีได้เสวยราชสมบัติต่อไปแล้ว จากความจริงนี้จึงอาจคาดได้ว่า ทั้งพระเจ้ากรุงสยามและพระเจ้ากรุงอังวะ ... จะต้องเชื่อไว้ก่อนว่า พวกโปรตุเกสคงจะไม่เข้าเป็นพวกกับฝ่ายตรงกันข้าม ฉะนั้น ทั้งสองฝ่ายจึงพยายามเอาใจพวกโปรตุเกสไว้เป็นอย่างมาก ขออย่าได้หลงเชื่อคำกล่าวของฝ่ายสยามว่าจะยกเมืองมะตะบันให้ แต่ขอให้ใช้วิธีข่มขู่พระเจ้ากรุงอังวะเป็นทำนองว่า หากพระเจ้ากรุงอังวะไม่ยอมยกเมืองมะตะบันให้แก่อาระคัน ก็จะออกคำสั่งให้พวกโปรตุเกสซึ่งพระองค์กล่าวว่าเป็นฝ่ายพวกซีเรียมนั้น ให้ลงมายึดเมืองมะตะบันไว้เพราะจะเป็นที่มั่นใกล้เมืองอาระคันซึ่งพระองค์ยึดได้ไว้แล้ว การจะเป็นไปตามที่ตกลงนี้หรือไม่ นั้น แล้วแต่พระเจ้ากรุงอังวะจะตัดสินใจพระทัยที่จะยอมตกลงด้วย ก็จะเป็นโอกาสที่จะยอมรับข้อเสนอของพระเจ้ากรุงสยาม...¹¹⁵

ความขัดแย้งระหว่างกรุงสยามกับอังวะยุติลงเมื่อประมาณเดือนธันวาคม พ.ศ.2160 ตามจดหมายของวิลเลียม วิลสัน แห่งจาร์กาตาร์ถึง เอ็ดเวิร์ด ลอง แห่งบันตัม

* งานค้นคว้าของบาทหลวงมานูเอล ไคไซรา ระบุว่าอศิตอุปราษผู้ขึ้นชื่อเจรูนิมุ อาชีเวดู และคณะทูตสยามชุดนี้ออกเดินทางไปถึงเมืองกัว เมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ.2159. ดู P.Manuel Teixeira, op.cit., p.133.

¹¹⁵ P.Manuel Teixeira, ibid., pp.108-110.

พระเจ้ากรุงอังวะยอมยกเมืองเชียงใหม่และเมืองอื่นๆที่พระองค์ทรงรบชนะคืนแก่พระเจ้ากรุงสยาม¹¹⁶

รายงานของแอน วาน แสทเซล ถึง แจน พีเคอร์น แห่งปัตตาเวีย ลงวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ.2163 กล่าวถึงความสำเร็จของพ่อค้าฮอลันดาที่ได้สัญญาทางการค้ากับสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม แต่พ่อค้าฮอลันดาแย้งว่า อังกฤษจะสามารถตั้งห้างที่เมือง นครศรีธรรมราชได้ เพราะอาจจะทำให้การค้าของฮอลันดาคงต่ำกว่าเดิม ดังนั้น แวน แสทเซลจึงเสนอให้ทำสัญญาทางการค้ากับพระเจ้ากรุงสยามโดยเร็ว เนื่องจากคู่แข่งของฮอลันดา คือ โปรตุเกส และ สเปน ต่างก็ยอมรับในอำนาจของพระเจ้ากรุงสยามที่มีต่ออาณาจักรใกล้เคียง จึงจัดส่งราชทูตมาเจริญสัมพันธไมตรีมิได้ขาด หลักฐานฮอลันดาระบุว่า โปรตุเกสและสเปน ยังได้พยายามหลอกล่อว่าจะช่วยพระเจ้ากรุงสยามตีเอามอญ มาเป็นเมืองขึ้นด้วย¹¹⁷

สรุป

อาจกล่าวได้ว่า สังคมโปรตุเกสประกอบด้วย ชุนนาง นักบวช และ สามัญชน เช่นเดียวกับประเทศต่างๆในยุโรปขณะนั้น ชุนนางกับนักบวชเป็นชนชั้นปัญญาชน ไม่ต้องเสียภาษีและไม่ถูกจับกุมโดยปราศจากความผิด หากพวกเขาเป็นเจ้าของที่ดินก็ยังสามารถมีอำนาจเหนือราษฎรในเขตที่ดินของตนด้วยชนชั้นชุนนางเรียกว่า “ฟิคัลกู” มีประมาณ 20,000 คน กษัตริย์โปรตุเกสมีอำนาจเหนือชุนนางชั้นสูง การเป็นรัฐศุนย์รวมอำนาจและการผูกขาดทางการค้าทั้งในยุโรปและอาณานิคมโพ้นทะเล ชนชั้นที่มีอิทธิพลและมีความสำคัญทางการค้าขายทางทะเลคือกลุ่มพ่อค้าจากลิสบอนและอุปอร์ตู ชนชั้นพ่อค้าไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นชาวโปรตุเกสเสมอไปอาจเป็นชาติอื่นก็ได้

ปัญหาทางสังคมที่สำคัญใน โปรตุเกสคือการเปลี่ยนแปลงพื้นที่จากการผลิตพืชต่างๆ มาเป็นการทำไร่่อุ่นและสวนมะกอก เพื่อส่งเสริมการส่งออกไวน์และน้ำมันมะกอกออกสู่รัฐต่างๆในยุโรป ทำให้ความต้องการแรงงานในภาคเกษตรกรรมของโปรตุเกสลดน้อยลง ส่งผลให้มีการอพยพของเกษตรกรจากชนบทเข้าสู่เมืองต่างๆ เป็นจำนวนมาก คนเหล่านี้ได้กลายเป็นคนขายแรงงานคนจรจัด อาชญากรและคนยากไร้ที่ยังชีพ ด้วยการขอทานภายในตัวเมืองใหญ่ๆของโปรตุเกส และไม่เป็นที่ต้องการของ

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 113.

¹¹⁷ กรมศิลปากร. บันทึกสัมพันธไมตรีฯ เล่ม 1. หน้า 129-130.

ตั้งคม พวกเขาจึงถูกทางการโปรตุเกสใช้เป็นกำลังสำคัญในการสำรวจดินแดนต่างๆทางทะเล การเดินทางออกจากโปรตุเกสของพวกเขาจึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อแสวงหาชีวิตที่ดีกว่าสภาพที่เป็นอยู่ในโปรตุเกส พวกเขากลายเป็นชาวโปรตุเกสอิสระ(Lançados) ที่ออกไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในดินแดนต่างๆทั้งในเขตอาณานิคมของโปรตุเกสและในอาณาจักรของกษัตริย์ชาวพื้นเมืองตามภูมิภาคต่างๆ โดยเฉพาะในการติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาภายหลังการยึดครองเมืองมะละกาได้ในปี พ.ศ.2054 มีชาวโปรตุเกสเดินทางเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองพระนครศรีอยุธยาในปี พ.ศ.2059 จนถึงสิ้นกรุงศรีอยุธยา ระยะเวลาที่ชาวโปรตุเกสเดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยานั้น พวกเขาต้องอาศัยสำเภากินเป็นพาหนะเนื่องจากยังไม่รู้จักร่องน้ำลึกและเส้นทางเดินเรือในอ่าวไทยและทะเลอันดามันจนกระทั่งเมื่อโปรตุเกสได้เข้ามาสำรวจและทำแผนที่ในกรุงศรีอยุธยาและภูมิภาคทั่วไปในแถบนี้หลังปี พ.ศ.2060 โปรตุเกสจึงเริ่มส่งเรือของตนเข้ามาเอง และเก็บความลับเส้นทางเดินเรือไว้เพียงชาติเดียวเป็นเวลานานนับศตวรรษทำให้โปรตุเกสและสยามต่างก็มีผลประโยชน์ทางการค้าร่วมกัน โดยเฉพาะกรุงศรีอยุธยานั้นได้รับความรู้ด้านการใช้อาวุธปืนใหญ่ในสงคราม และ การมีทหารรับจ้างในกองทัพเป็นต้น หลังการเข้ามาของชาวยุโรปชาติอื่นได้แก่ ฮอลันดา และอังกฤษ ทำให้โปรตุเกสหมดความสำคัญลงไปเรื่อยๆ เนื่องจากต้องแบ่งปันและต้องสู้รบกับพ่อค้าและทหารชาติต่างๆ เป็นระยะๆ นอกจากนี้ปัญหาการขาดคุณภาพของบุคคลากรโปรตุเกส และการหนีหรือลาออกจากราชการของเจ้าหน้าที่ทางการโปรตุเกสเพื่อไปทำงานรับใช้และพำนักในดินแดนของกษัตริย์พื้นเมืองยังเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้อิทธิพลของโปรตุเกสลดต่ำลง โดยมีฮอลันดาเข้ามามีอิทธิพลและบั่นทอนผลประโยชน์ของโปรตุเกสในแถบนี้ ทำให้สยามต้องปรับเปลี่ยนวิเทโศบายหันไปให้ความสำคัญต่อฮอลันดาแทนเนื่องจากต้องการได้รับการสนับสนุนทางการทหารเพื่อต่อต้านการคุกคามของพม่าและท่าที่ไม่น่าไว้วางใจของโปรตุเกสในย่านทะเลอันดามันในตอนกลางพุทธศตวรรษที่ 22 ดังนั้นทางการสยามจึงได้ให้สิทธิพิเศษทางการค้าแก่ฮอลันดามากกว่าที่ชาวโปรตุเกสเคยได้รับมาก่อนหน้านั้นเพื่อเอาใจฮอลันดา ซึ่งก็ได้รับผลตอบแทนด้วยดี เนื่องจากฮอลันดาได้ช่วยสยามรบกับ ปัตตานี กัมพูชาและล้านช้างเป็นการตอบแทน อันเป็นสิ่งที่สยามไม่เคยได้รับจากทางการโปรตุเกสเลย ความช่วยเหลือทางการทหารที่สยามได้รับจากโปรตุเกสล้วนแต่เป็นสิ่งที่ได้มาจากพ่อค้าและทหารชาวโปรตุเกสอิสระทั้งสิ้น แต่ภาวะกดดันอันเกิดจากวิเทโศบายของทางการสยาม

และโปรตุเกสนั้นได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้มาโดยตลอด

จากการศึกษาอาจจำแนกความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับโปรตุเกสออกเป็น 3 ระยะ บนพื้นฐานดังต่อไปนี้

ระยะที่ 1

พ.ศ.2054-2123 รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 - สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช อิทธิพลทางทะเลของโปรตุเกสปราศจากการรบกวนของชาวยุโรปชาติอื่น ทำให้โปรตุเกสได้รับสิทธิพิเศษจากราชสำนักสยามหลายด้าน และสยามก็ได้รับผลประโยชน์จากโปรตุเกสในด้านต่างๆเช่นกัน

ระยะที่ 2

พ.ศ.2123-2184 รัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช - สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง โปรตุเกสถูกผนวกเข้าไปอยู่ภายใต้การปกครองของสเปนและมีชาวยุโรปชาติอื่น อาทิ ฮอลันดา และอังกฤษเดินทางเข้ามาแทรกแซงอิทธิพลทางทะเลของโปรตุเกสทั้งในเอเชียและเมืองพระนครศรีอยุธยา ทำให้โปรตุเกสเสียดินแดนอาณานิคมหลายแห่งให้แก่ฮอลันดา โปรตุเกสจึงลดความสำคัญต่อราชสำนักสยามลงไปมาก ผลประโยชน์ทางการค้าของพ่อค้าโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยาก็ถูกพ่อค้าชาวฮอลันดาช่วงชิงไปแทบหมดสิ้น โดยเฉพาะสิทธิพิเศษการค้าหนังสัตว์ เป็นต้น

ระยะที่ 3

พ.ศ.2184-2310 รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง - สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ เป็นช่วงที่โปรตุเกสได้รับเอกราชจากสเปน จนถึงเหตุการณ์สิ้นสุดกรุงศรีอยุธยา โปรตุเกสปราศจากอิทธิพลทางทหารและการค้าทางทะเลโดยสิ้นเชิง ในช่วงแรกๆ ฮอลันดา อังกฤษและฝรั่งเศสมีบทบาทต่อราชสำนักสยามในด้านต่างๆแทนที่โปรตุเกส ต่อมาในชั้นหลังปรากฏว่าราชสำนักสยามหันไปสร้างสรรค์ความสัมพันธ์ทางการทูตและการค้ากับประเทศในภูมิภาคเอเชียโดยเฉพาะจีนมากยิ่งขึ้นกว่าการให้ความสำคัญในการติดต่อกับชาวยุโรป โดยอาจมีสาเหตุมาจากความระแวงสงสัยในสัมพันธไมตรีกับ

ชาวยุโรปหลังจากเกิดเหตุการณ์สมเด็จพระเพทราชาขึ้นอำนาจจากสมเด็จพระนารายณ์
ในปี พ.ศ.2231 เป็นสำคัญ